

Perspectief

Digitaal Oecumenisch Theologisch Tijdschrift
DOTT, Nummer 6, December 2009

Inhoudsopgave

- 1 *De breekbaarheid van religieuze tradities, Pieter Anton van Gennip*
- 6 *Veritatem in Caritate, Hanneke Arts - Honselaar*
- 14 *'Aanbid Godt inzyne heylige plaetse', Stephan Emons*
- 19 *Wereldkerk en wereldzending in een tijd van globalisering, Wilbert van Saane*
- 28 *Ave Maria in de oecumene, Herman F. de Vries*

DE BREEKBAARHEID VAN RELIGIEUZE TRADITIES

I
Er ligt een oecumenisch manifest. De titel ervan luidt: 'Wij kiezen voor eenheid'.¹ Het wordt gedragen door dertien geestelijke leiders in Nederland. De titel laat weinig ruimte voor twijfel over wat ze willen. Maar hier is toch ook enige achterdocht op zijn plaats. Zou hun keuze kunnen getuigen van een naïeve visie op geschiedenis? Omdat ze getuigt van een te oppervlakkige visie op de mens? Juist de religieuze, de godsdienstige, de kerkelijk gebonden mens? Kun je wel kiezen voor eenheid? Met een programmablad kun je kiezen voor de invulling van een uurtje televisie, met een menu voor een hapje en een drankje of met het ontwerp van een buurt voor een bungalow of een woonhuis met verdiepingen. Maar je kunt niet op grond van het weerbericht kiezen voor goed of slecht weer, of op grond van prognoses voor een gelukkig of ongelukkig leven. Zelfs niet, met democratische verkiezingen, voor goed of slecht beleid. Daar komt nog zoveel meer bij kijken. Voor een vitaal deel 'moet de uitval het goedmaken'. Vaak realiseer je je dan ook pas achteraf, gelaten, dat het niet zo'n wonder is, dat de uitkomst anders is dan voorzien. Want zus of zo zitten mensen nu eenmaal in elkaar. En dat zal onherroepelijk sporen nalaten op het stempel, dat ze drukken op de geschiedenis. Of je dat nu incalculeert en of je daar voor kiest of niet.

II

De eenheid waarvoor in het manifest zo dapper wordt gekozen is de eenheid van de christenen. In haar 2000-jarige en wereldwijde geschiedenis is de christelijke traditie uiteengevallen in meerdere confessies en verbanden. Die zijn vaak met de rug naar elkaar toe

Prof. dr. Pieter Anton van Gennip is buitengewoon hoogleraar filosofie aan de Technische Universiteit in Delft. Ook was hij vele jaren als algemeen secretaris werkzaam voor de Katholieke Raad voor Kerk en Samenleving (KRKS) in Den Bosch.

¹ Wilkin van de Kampt, Joke Tan e.a., *Wij kiezen voor eenheid. Dertien geestelijke leiders onderschrijven het Manifest van Eenheid*. Crosslight Media, Aalten, 2009.

gaan staan, zo ze niet, assertief en gewapend, de confrontatie met elkaar hebben gezocht. Dit ondanks de bede van hun grondlegger, dat zijn volgelingen elkaar niet zouden loslaten maar in staat zouden zijn – in staat zouden worden gesteld - om onderling dezelfde eenheid te bewaren, die de relatie van Hem, Jezus Christus, met zijn hemelse Vader kenmerkte. Uit die bede kan niet worden afgeleid dat het bewaren van de eenheid in een religieuze traditie een sinecure is. Integendeel. Dat er om moet worden gebeden wijst er op, dat het niet vanzelf komt aanwaaien. De situatie waarin de Schrift de bede situeert laat dan ook al haarscheurtjes en breuklijnen zien.

Vanaf het begin van deze godsdienstige traditie is er de spanning tussen twee aspecten. Enerzijds de belijdenis, dat de Christus één is en ongedeeld en met de zijnen één lichaam vormt, waarvan alle onderdelen, met hem en elkaar, een organisch en harmonieus geheel vormen. Anderzijds zijn er de praktijk van alledag en het verloop van de geschiedenis, waarin het begrip van wat de navolging van Christus inhoudt en eist, uit elkaar zijn gevallen in fragmenten. Verschillende accenten en benaderingen, die maar moeizaam als elkaar aanvullend en versterkend waren te beschouwen. Die dus ook maar moeilijk in hetzelfde concrete verband waren bijeen te houden. En als dat verband zelf al niet de reden werd, om elkaar in de steek te laten.

Door de volgelingen zijn verschillen in de visie op Jezus en zijn navolging, om de meest uiteenlopende redenen, opgevat als tegenstellingen, geladen met aantastingen van de integriteit van het gedeelde geloof. Dus ook als legitieme redenen om de gemeenschap te versplinteren in meerdere fracties en partijen. In de evangelies is er de autoriteit van Jezus als tegenwicht tegen deze versplintering, al wordt ook Hij door velen, die aanvankelijk van zijn boodschap zijn gecharmeerd, in de steek gelaten als blijkt dat ze die anders hebben verstaan dan Hij die bij nadere uitleg te verstaan geeft. Vervolgens zijn er de apostelen, die bij hun opdracht om de gemeenschap van de volgelingen te bewaren, niet weinig worden gehinderd door de gevoelige verschillen, die zich tussen hen onderling aftekenen. Tenslotte is er de jonge, en vervolgens de iets oudere, en vervolgens de nog weer oudere kerk: ze staat steeds in diezelfde spanning.

III

Dat zijn dus de praktijk en geschiedenis: men droomt het ideaal van eenheid, maar raakt feitelijk verzeild in tegenstellingen en verdeeldheid. Is dat af te doen als een zaak van kwade trouw? Van foute keuzes, die alleen kunnen worden gerepareerd door goede keuzes? Is het een kwestie van een zwart-wit contrast tussen integriteit en verdorvenheid, tussen welwillendheid en kwaadaardigheid? Of is er aan beide zijden van de breuklijnen sprake van oprechte bedoelingen, integere oriëntaties en gelovige inzet, die, hoe menselijk, ook aan beide kanten van de breuklijnen, worden aangelengd met verborgen agenda's vol private belangen en korte termijn doelen? Goede bedoelingen verzanden in averechtse praktijken. Alsof de duivel er mee speelt. Nee, alsof de mens er mee speelt. Je had het kunnen zien aankomen. Jezus had het kunnen zien aankomen en heeft dat, getuige zijn bede, waarschijnlijk ook gedaan.

Nu kan de geschiedenis nog zulke onmiskenbare sporen vertonen van de te menselijke behoefte om het eigene te onderscheiden van het andere, om identiteit te positioneren in contrast met wat anders is en afwijkt, religie zou religie niet zijn, als ze niet juist de impact van het al te menselijke, op een of andere manier, effectief of symbolisch, zou trachten in te dammen en om te zetten in iets wat ze als idealer beschouwt. De geschiedenis van deze godsdienstige traditie, het christendom, wordt indringend gekenmerkt door partijvorming, verheerlijking van eigen positie en verkettering van wat daarvan afwijkt (of lijkt af te wijken). Maar even kenmerkend ervoor is, dat de droom wordt gekoesterd, om zich boven dit gewone, te menselijke gedoe te verheffen en zich te laten leiden door het buitengewone visioen van wat God wil. Religie en godsdienst zijn in de cultuurgeschiedenis, waarin ze hun

vorm en plaats moeten vinden, evenzeer de vindplaatsen van onderworpenheid aan de onherroepelijkheid van wat inculturatie en realisatie, ja, incarnatie eisen, als van pogingen om boven die wetmatigheden uit te stijgen. Het impliceert minstens, dat je niet voor eenheid kunt kiezen, zoals je voor erwtes of worteltjes kunt kiezen. Je staat in een menselijke geschiedenis, waarin juist het meest uitzonderlijke en kostbare – en het Rijk van God mag daar zeker toe gerekend worden – alleen profiel en vorm kan krijgen via kortzichtige en beperkte mensen in hun aangeslagen verhoudingen. Maar daarin kunnen die mensen ook boven zichzelf uitstijgen en signalen afgeven van integer geweten, heldhaftige liefde of weerbaar geloof. Dan zien ze visioenen van eenheid onder de volgelingen van Jezus, waarin de intieme eenheid van Jezus en zijn Vader doorstraalt.

IV

Maar in de geschiedenis laat zich niet wegpoetsen, dat mensen vaak ver onder die onverwachte, door de dynamiek van religie en godsdienst geactiveerde mogelijkheden blijven en terugvallen op particuliere belangen en behoeftes. Dan verkrampen ze in hun eigen gelijk en verkillen ze in hun isolement. Als meningsverschillen zo uitmonden in confrontaties, die op hun beurt neerslaan in partijvorming en schermutselingen tussen die partijen, doet de retoriek haar intrede. Zij is het wapen bij uitstek, waarmee wordt ingezet op een beeldvorming, waarin onze partij niet mooi genoeg en de andere partij(en) niet lelijk genoeg uit de verf kan komen. Verbaal en anderszins zal men de ander gaan verketteren om, veelal in dezelfde beweging, zichzelf op te hemelen. Er ontstaat een structurele kloof tussen identiteit en imago, van onszelf en de anderen, voor zowel onszelf als voor die anderen. Dan kunnen katholieken in de waarneming van protestanten katholieker worden dan in eigen ogen. Of omgekeerd. Dan kunnen islamieten, ook juist radicale moslims, in de ogen van niet moslims veel islamitischer worden dan in eigen ogen. Een imago is het niet per sé negatieve, maar wel per definitie baatzuchtige beeld, dat groepen voor extern gebruik van zichzelf en elkaar vormen. Het wordt sterker beïnvloed door inschatting van buitenaf dan door herkenning en bevestiging van binnenuit van de eigen aard. Dat beeld is aangezet en uitvergroet. Je kunt zo de solidariteit binnen de eigen fractie mobiliseren: alleen al door van de anderen een karikatuur te maken streel je de identiteit van de eigen groep.

In de indringende invloed van reclame en media – de wereld van oneliners en pakkende regels - worden we dagelijks geconfronteerd met de intense invloed van de retoriek. Een retorisch goed verpakt vooroordeel, hoe karikaturaal en bekrompen ook, slaat steviger aan en verankert zich vaster dan het zorgvuldigst gemotiveerde oordeel. Deze factor retoriek is juist in perspectief van de geschiedenis van vitaal belang. Want juist op dit punt is er wel een keuze mogelijk. Geschiedenis krijgt contouren in geschiedschrijving. Haar praktijk bewijst hoe het imago van periodes, groepen en personen kan worden gecontinueerd en gecanoniseerd. Maar ze bewijst ook, hoe imago's aan kritische herijking kunnen worden onderworpen, bijgesteld en gecorrigeerd. Ik heb geen bijzondere deskundigheid inzake de oecumene en haar geschiedenis. Maar als tijdgenoot heb ik de beweging van nabij en geëngageerd meegemaakt. Mijn inschatting is dat haar strategie juist op dit punt haar keuze heeft gefocust: de poging om vastgezette imago's open te breken naar de door levende mensen gedragen identiteit. Door stap voor stap indrukken en vooroordelen bloot te stellen aan directe kennismaking en grondige studie konden imago's worden gecorrigeerd en genuanceerd, om dichterbij te naderen tot de identiteit. Vooroordelen worden opgehelderd tot houdbare oordelen.

Is het voldoende om te komen tot een onverdeelde christenheid? Tot één kerk? De vraag is of dat nodig is, om ons tot verhoorders te maken van het gebed van Jezus om eenheid onder de zijnen. Terzijde: moeten we wel die verhoorders willen zijn? Het gebed was toch niet tot ons gericht!

V

Het is de kerkgeschiedenis zelf geweest, die ons op het idee heeft gebracht dat wij, de gelovigen, op dit punt werden uitgedaagd. Dat wij iets moesten met het gebed, waarin Jezus zijn Vader om eenheid vroeg. Het is gevaarlijk 'de' kerkgeschiedenis of langere periodes daaruit te willen karakteriseren, zeker in het korte bestek van deze beschouwing. En zeker nadat we hiervoor de opdracht van geschiedschrijving in de ontmaskering van imago's hebben benadrukt. Maar zoveel lijkt zeker: de kerkgeschiedenis raakt in de moderne tijd in een stroomversnelling, omdat de cultuur een proces van modernisering ingaat. In dat proces komen verschillende aspecten van wat zich tot dan heeft ontwikkeld tot het kerkelijke christendom, onder vuur te liggen. Het gaat daarbij niet alleen om bijkomstige aspecten, ook de basisoriëntaties ervan komen onder druk te staan. Als zodanig kan de dynamiek van boven de wereld uitstijgen, zelfs van wereldvlucht tot in rigoureuze ascetisme toe, worden aangemerkt. Het christendom is een godsdienst die de blik richt op God en zijn hemel, op het bovenaardse. Daarbij probeert het alle bereiken van leven en cultuur, zonder de natuurlijkheid ervan te ontkennen, te verbinden met het bovennatuurlijke. Daartegen zet de modernisering in op een proces van secularisatie, op het bepalen van die bereiken in hun binnenwereldse autonomie en op het hen losmaken van hun bovennatuurlijke referentie.

Deze worsteling heeft uitgedaagd in een forse erosie van het christelijke wereld- en mensbeeld, met gevoelige gevolgen voor de religieuze situatie van de westerse cultuur. Niet in de zin dat religie verdwijnt. Mij lijkt dat filosofisch onmogelijk. Maar wel in de zin dat religie van aard verandert. Ze moderniseert en maakt zich los van de traditie waarin ze eeuwenlang was ingebed. Vanaf de 19de eeuw krijgen die veranderingen concrete contouren in opmerkelijke processen van ontkerkelijking – het van binnenuit en buitenaf aantasten van de centrale plaats van de Kerk als religieus instituut - en ontkerstening – het expliciet erkennen, zo niet stimuleren van andere, oude en nieuwe religieuze tradities naast - zo niet in plaats van - het christendom.

Vanaf het begin van de 19de eeuw zien we parallel daaraan initiatieven van christenen om hun traditie en kerk(en) opgewassen te maken tegen deze processen en er tegenwicht aan te bieden. Er is de vernieuwing van theologie (en filosofie), uitmondend in de Nieuwe Theologie van de 20ste eeuw, de revitalisering van de christelijk sociale traditie, de intensivering van bijbelstudie en haar hulpwetenschappen en het aangaan van een dialoog met de natuurwetenschappen en de opkomende menswetenschappen. In dit rijtje past, vermoed ik naadloos, de opkomst van de oecumenische beweging. Tot dan stond de verdeeldheid van het christendom in meerdere kerken vrij probleemloos in het licht van schema's als superieur versus inferieur, waar versus dwalend. Zeg: in het licht van wat ik hierboven omschreef als 'retoriek als het redigeren van imago's'. Maar door de modernisering van religie en cultuur begonnen gelovigen te beseffen, dat ze niet elkaars tegenstander waren maar wel werden geconfronteerd met tegenkrachten en tegenstanders. Dat ze in wat hen verbond niet voor elkaar een uitdaging, laat staan bedreiging vormden, hoewel er wel degelijk sprake is uitdaging en bedreiging.

Het zou onnozel zijn om te stellen, dat de reactie van de christenheid op de secularisatie dat proces heeft gekeerd, ja gestopt. In bepaalde opzichten lijkt het zelfs nog op weg naar zijn hoogtepunt. Misschien wel mede vanwege deze reacties van de christenen. Maar het lijkt mij onmiskenbaar wel zo, dat verschillende aspecten van deze reactie, waaronder de oecumenische beweging, een grote sanering van de christelijke traditie tot gevolg hebben gehad. De verhoudingen tussen de verschillende christelijke confessies en tradities zijn meer ontspannen en natuurlijker geworden. De formele eenheid van de kerk moge nog ver weg zijn, wel komt er steeds meer een einde aan het schandaal van het op de spits drijven van het gescheiden geloofsgetuigenis. Er tekent zich, boven verschillende kerkelijke verbanden en accenten uit, of daar doorheen, overeenstemming af in het getuigenis over de liefde van God voor de mensen en zijn heilvolle betrokkenheid op hun leven en geschiedenis in Jezus Christus.

Vanaf het begin heeft de Oecumenische Beweging het schandaal van het gescheiden getuigenis gerelateerd aan de complicaties voor missie en zending. Het komt mij voor dat momenteel hun inzet voor zending en missie van veel van die complicaties zijn bevrijd. Het christendom doet het op de wereldkaart aanmerkelijk beter dan in de westerse cultuursfeer. Bovendien laten christenen zich niet meer zo vlot uit elkaar spelen door allerlei wezenlijke of triviale kritiekpunten van ongelovigen. Want ze zijn zich in de variëteit van tradities, gebruiken en gewoonten scherper bewust aan het worden van wat hen bindt in geloof en hoop.

VI

Een laatste kanttekening bij het manifest. De voorgeschiedenis ervan begint met een ontmoeting tussen twee (vertegenwoordigers van) groepen christenen, die ondanks een eeuw oecumene nog altijd met een grote boog om elkaar heen liepen. Die eigenlijk al een hele kerkgeschiedenis lang niet zo goed weten wat ze met elkaar aan moeten. In eigentijdse verhoudingen tussen volkskerken en kleinere kerkelijke verbanden speelt ook de tegenstelling tussen theologen en kerkleiders door, maar ook tussen gelovigen en ongelovigen, tussen degenen die uitgaan van kerkleer en kerkorde en hen, die focussen op geloofsbeleving, devotie, zelfs op mystiek. Zo heeft zich in de marge van het kerkelijke leven een beleving van het geloof ontwikkeld, die directe aansluiting zoekt bij de meer emotionele en extatische expressies ervan, zoals die ook in de Schrift worden genoemd: profetie, glossolalie, gebedsgenezing, extase. Hoezeer de volkskerken onderling ook met elkaar op gespannen voet stonden, ten aanzien van het weer opnemen van deze praktijken trokken ze één lijn: uiterst gereserveerd tot afwijzend.

Maar het bloed kruipt waar het niet gaan kan. Pentecostals binnen de reformatie en charismatische groepen binnen de catholica blijken niet alleen iets te praktiseren wat ordentelijke kerken alleen maar in verlegenheid kan brengen. In hun bereidheid om zich open te stellen voor de werking van de Geest stellen ze godsdienstige praktijken centraal die, hoe inadequaar mogelijk ook, geloof voelbaar en levend maken, die er bezieling en werfkracht aan geven. Dat is precies wat veelal ontbreekt in de botsing van secularisatie en vernieuwing van kerk en christendom. Alleen al het feit dat de kerken wat opener naar deze varianten van beleving van christelijk geloof durven te gaan kijken, lijkt mij een diepte-investering. Eenvoudig zal het niet zijn. Maar ik denk wel dat het zal lonen.

VERITATEM IN CARITATE

'Laten wij de waarheid spreken in liefde en zo geheel naar Christus toegroeien' (Ef. 4:15). Aan deze passage uit de brief aan de Efeziërs ontleende monseigneur Willebrands zijn wapenspreuk toen hij tot kardinaal werd gecreëerd. Deze vormt in feite de oecumenische spiritualiteit van kardinaal Willebrands die hem in zijn niet aflatende inzet voor de oecumene steeds heeft begeleid en richting gegeven. Ze vormt voor hem ook een levensprogramma, in zekere zin een methode, om het 'oecumenisch werk' te verrichten. Ook wanneer nog geen 10 jaar na het Tweede Vaticaans Concilie stemmen opgaan die over teleurstelling met betrekking tot de voortgang van de oecumenische beweging spreken levert deze spiritualiteit hem de kracht om steeds positief te blijven denken.¹ Gedurende de 'Ecumenical Conference on the occasion of the First Centenary of John Cardinal Willebrands (1909-2009)' te Utrecht ontstond bij mij de vraag: Wat kan de spiritualiteit van kardinaal Willebrands ons nu leren?² Hiertoe stellen we ons eerst de vraag of en zo ja, hoe, de oecumene zich vandaag in een crisis bevindt.

Oecumene in crisis?

Sinds ik persoonlijk betrokken ben bij de oecumenische beweging hoor ik niet anders dan dat deze beweging in crisis verkeert. Ik kan mij steeds minder aan de indruk onttrekken dat dat in feite niet het geval is. Het klopt inderdaad dat onze westerse kerken te kampen hebben met leegloop (op enkele uitzonderingen na). In zoverre deze ontwikkelingen gevolgen hebben voor het aantal leden dat zich aan kerkgenootschappen verbindt, heeft dit ook gevolgen voor het aantal mensen dat zich inzet voor de oecumene. In kwantitatieve zin hebben de ontwikkelingen binnen de kerken inderdaad invloed op de omvang van de oecumenische beweging en daarmee op de slagkracht van deze beweging in de toekomst. Dat is een ernstige zaak waarin naar nieuwe wegen gezocht moet worden die in staat zijn ook jongeren bij deze beweging te betrekken. De Raad van Kerken Nederland heeft hiertoe het ambassadeurschap ingesteld dat jongeren de kans biedt buiten de grenzen van Nederland kennis te maken met de wereldwijde oecumenische beweging. Zij hebben daarmee naar nieuwe wegen gezocht om een nieuwe generatie oecumenici de benodigde vorming te geven. Dat deze vorming voor hedendaagse jongeren langs andere wegen moet verlopen dan wij vanuit onze eigen geschiedenis gewend zijn mag als een uitdaging aan de oecumenische beweging begrepen worden die zij nog grotendeels moet oppakken.

Maar opnieuw: betekenen deze ontwikkelingen nu dat de oecumene zich in een crisis bevindt? Ik denk dat we hier helder moeten onderscheiden tussen wat zich op kwantitatief gebied afspeelt en wat zich op kwalitatief gebied afspeelt. Dat de ontwikkeling naar zichtbare eenheid trager verloopt dan menigeen zich zou wensen kan een gevoel van crisis veroorzaken, zeker bij diegenen die zich al jaren hebben ingezet voor de oecumenische beweging en weinig of geen vooruitgang ervaren. Vermoeidheid en teleurstelling kunnen dan

Dr. Hanneke Arts - Honselaar studeerde theologie aan de Katholieke Universiteit Nijmegen en promoveerde op een studie naar de betekenis van de Triniteit in de geschriften van de Brabantse begijn Hadewijch. Ze was enige jaren coördinator onderzoek aan de Theologische Faculteit in Tilburg en medewerkster publiciteit en voorlichting bij de Katholieke Vereniging voor Oecumene. Momenteel werkt ze mee aan diverse onderzoeksprojecten van het Dominicaans Studiecentrum, de Tilburgse School voor Politiek en Bestuur (UvT) en het arbeidspastoraat (DISK). Ze is initiatiefneemster van het digitale tijdschrift www.spiritueelerfgoed.nl. Dit artikel is in ongewijzigde vorm overgenomen van het themanummer over kardinaal Willebrands op de website Spiritueel Erfgoed.

¹ J. Willebrands, *Mandatum Unitatis. Beiträge zur Ökumene*, Paderborn: Bonifatius, 1989: Einheit als Fernziel, interview, p. 155-164

² In dit artikel wordt gebruikt gemaakt van de lezingen van het 'Ecumenical Conference on the occasion of the first Centenary of John Cardinal Willebrands (1909-2009)' dat van 2 tot 5 september 2009 in Utrecht werd gehouden en de bundel *Mandatum Unitatis* waarin teksten van kardinaal Willebrands over de periode 1965-1987 zijn opgenomen.

de overhand krijgen. Als relatieve nieuwkomer binnen de oecumenische beweging ben ik minder belast met deze vermoedheid en teleurstelling. Ik zou ze in mijn inzet voor de oecumenische beweging serieus willen nemen maar niet als uitgangspunt willen kiezen. Wanneer we immers met velen blijven roepen dat we ons in een crisis bevinden, roepen we deze crisis in zekere zin over onszelf af. Sinds 2006 heb ik daarom gezocht naar invalshoeken die het mogelijk maken vanuit een ander perspectief naar de oecumenische beweging te kijken. Het congres over kardinaal Willebrands heeft me wat dat betreft nieuwe impulsen gegeven, die ik in dit artikel graag met u wil delen.

Kardinaal Willebrands biedt ons zicht op een oecumenische levenshouding die geworteld is in een diep geloof. Daarbij neemt hij enerzijds de reële problemen die zich op de weg naar de eenheid voordoen serieus zonder zich anderzijds daardoor te laten ontmoedigen. Zijn oecumenische spiritualiteit speelt hierin naar mijn idee een belangrijke rol. In dit artikel wil ik bij deze oecumenische spiritualiteit stilstaan en verkennen op welke manier deze ook vandaag nog handvaten kan bieden om los te komen van het gevoel van crisis dat de oecumene nu al vele jaren in zijn greep houdt. Hiertoe zullen we in eerste instantie de pneumatologische wending verkennen die Willebrands al aan het begin van zijn loopbaan gemaakt heeft en die heel zijn verdere werk voor de oecumene gedragen heeft en richting gegeven heeft. In tweede instantie zullen we stilstaan bij de 'methode' die Willebrands toepaste in zijn contacten met de andere kerken. Deze 'methode' vloeit voort en is gegrondvest op zijn oecumenische spiritualiteit. In derde instantie zullen we nagaan hoe Willebrands de receptie van het Tweede Vaticaans Concilie en de oecumenische dialogen interpreteert en daarbij aandacht schenkt aan de verhouding tussen realisme en een positieve grondhouding. Tenslotte zullen we ons de vraag stellen welke leerpunten de spirituele oecumene van kardinaal Willebrands ons heden ten dage biedt om niet langer in termen van crisis te spreken, maar ons met vernieuwd elan in te zetten voor de oecumenische beweging.

De pneumatologische wending van kardinaal Willebrands

In 1946 werd Willebrands voorzitter van de Apologetische Vereniging Petrus Canisius. Deze vereniging hield zich bezig met de bekering van protestanten tot het katholieke geloof. Onder de leiding van Willebrands werd deze vereniging echter omgevormd in de St. Willibrordvereniging die niet langer apologetisch van aard was, maar oecumenisch. Prof.dr. Houtepen merkt op dat achter deze verschuiving van aandachtsveld een theologische wending schuilgaat die van pneumatologische aard is.

Wat deze pneumatologische wending inhoudt verwoordt Willebrands in 1954 als volgt: "Buiten de kerk is de heilige Geest ook aan het werk. Het is een katholiek dogma te belijden dat alle gedoopte christenen – of ze nu werkelijk gedoopt zijn of alleen *in voto* – verenigd zijn met Christus door heiligmakende genade en als zodanig met zijn Mystieke Lichaam verbonden zijn. Het enige dat een gedoopte van de Heer kan verwijderen en hem scheidt van de heiligmakende genade is zonde. Maar hebben we het recht te zeggen: hij leeft in zonde? Mogen we de genade die aan hem gegeven is minimaliseren? Wanneer hij de genade geniet, geniet hij ook de gaven van de heilige Geest. Wanneer hij de waarheid heeft leren kennen door deze of gene religieuze gemeenschap, dan heeft de heilige Geest zo'n gemeenschap willen gebruiken om hem deze waarheid te leren."³ Het is deze pneumatologische wending die Willebrands in staat stelt, zonder daarbij de problemen te

---

³ Uit de lezing van Prof.dr. A. Houtepen, *Ecumenical developments in the Netherlands 1940-1960. The formative years of Cardinal Willebrands*, "Outside the Church, the Holy Spirit is at work as well. It is a catholic dogma, to confess, that all baptized Christians – whether truly baptized or only *in voto* – are united with Christ through sanctifying grace and thus related to his Mystical Body. The only thing which would remove a baptized person from the Lord and separate him from sanctifying grace is sin. But do we have the right to say: he lives in sin? May we minimize the grace given to him? If he enjoys grace, he enjoys the gifts of the Holy Spirit, If he has learned the truth through this or that religious community, then the Holy Spirit has been willing to use such community to learn him the truth.", p. 6

ontkennen – zo zal blijken uit zijn verdere inzet voor de oecumene -, openheid te creëren naar kerkgenootschappen buiten de Rooms-katholieke Kerk.

In 1960 omschrijft Willebrands zijn oecumenische roeping als volgt: “Het oecumenisch aspect past bij de Katholieke Kerk, haar leden en haar leer. ‘Oecumenisch’ betekent ‘allesomvattend’/‘totaal’. Het omvat het hele menselijke wezen, zijn hele leven in al zijn vormen en uitdrukkingen, de hele persoon, zijn gedachten, wil en handelen. Alleen de essentie, het principe is allesomvattend...Wat allesomvattend is is universeel, katholiek. Het vervalt niet in particulariteiten, die om zo te zeggen afgescheiden zijn van het hart, niet leven van het ‘beginsel’, niet door de essentie gedragen worden. We moeten niet één enkel aspect kiezen, of zelfs maar op de voorgrond plaatsen. Wat onze tijd, onze priesters en de gelovigen vragen, is precies dat de betekenis van alle afzonderlijke aspecten of zaken zichtbaar wordt in hun relatie tot het heil dat Christus bracht. Deze betekenis kan alleen gegeven worden door en vanuit het beginsel. Bijvoorbeeld de betekenis van Maria en de betekenis van wat ‘mariaal’ genoemd wordt. Het allesomvattende is één. Eén is het beginsel dat de hele schepping omvat; een is het beginsel van de heilige Triniteit. Alpha et Omega. Principium et finis. Een is de gemeenschap (communio) van de Kerk, de heilige Kerk. Credo in unam, sanctam catholicam Ecclesiam. In deze eenheid willen we leven. We willen het in zijn volheid, en het bezitten in zijn alomvattendheid. We willen niet verstoken blijven van zijn levengevende volheid door particularisatie in enkele aspecten. Een in Christus, en door Hem in de Vader.”⁴ In 1975 gaat Willebrands in op de betekenis van de oecumenische dialoog waarin belangrijke noties uit deze bezinning terugkeren: “De oecumenische dialoog doet een beroep op de hele mens; zij kan niet van bijkomende aard zijn, een toevoeging zoals schmink op het gezicht; zij moet een uitdrukking van het leven zelf zijn. Het laaghartigste verwijt dat men haar kan maken, is dat de dialoog een nieuwe politieke lijn is, een nieuwe tactiek, een toegeven aan de mode. Het is een aan het Evangelie ontleende norm.”⁵

Uit deze citaten wordt duidelijk vanuit welke grondhouding Willebrands zich heeft ingezet voor het ‘oecumenisch werk’, zoals hij het zelf noemde. Zijn referentiekader, waarbinnen hij de eigen Rooms-katholieke traditie begrijpt, wordt gevormd door een ‘*basale organische eenheid*’. Hierin is hij diepgaand beïnvloed door het werk van John Henry Newman. In zijn lezing gaf T. Merrigan de overeenkomsten in het denken van Willebrands met John Henry Newman weer:

- “Ten eerste, voor beide auteurs bestaat de kern van het leven van de Kerk in een basale *organische* eenheid.
- Ten tweede, deze eenheid ‘transcendeert alle menselijke organisatievermogen’.

---

⁴ Uit de openingslezing van Prof.dr. A. Denaux, “The ecumenical aspect is proper to the Catholic Church, her members and her doctrine. ‘Ecumenical’ means ‘all-embracing’/‘comprehensive’. It encompasses the whole human being, his whole life in all its forms and expressions, his whole person, his thought, will and action. Only the essence, the principle is all-embracing...What is all-embracing is universal, catholic. It does not fall into particularities, which so to speak are detached from the core, do not live from the “principle” (“beginsel”), are not carried by the essence. We should not choose one particular aspect, or even put it forward. What our time, our priests and lay people are asking, is exactly that the meaning of all particular aspects or matters might become manifest in relation to the salvation brought by Christ. This meaning can only be given through and from the principle. E.g. the meaning of Mary and the meaning of all what is called ‘Marian’. The all-embracing is one. One is the principle that encompasses the whole creation; one is the principle of the Holy Trinity. Alpha et Omega. Principium et finis. One is the communion of the Church, the Holy Church. Credo in unam, sanctam catholicam Ecclesiam. In this oneness we want to live. We want it in its fullness, to possess it in its comprehensiveness. We do not want to be deprived from its life-giving fullness through particularization of some aspects. One in Christ, and through Him in the Father.”, p. 6

⁵ Uit de short testimony van Mgr. P.-W. Scheele, *Johannes Willebrands, “ein authentischer Protagonist der christlichen Einheit”(Johannes Paulus II.). Erfahrungen und Erkenntnisse*, “Der ökumenische Dialog nimmt den ganzen Menschen in Anspruch; er kann nicht etwas Nebensächliches sein, eine Zutat wie die Schminke auf dem Gesicht; er muss sein Ausdruck des Lebens sein. Der gemeinste Vorwurf, den man ihm machen kann, ist, dass der Dialog eine neue politische Linie, eine neue Taktik, ein Zugeständnis an die Mode ist. Er ist eine dem Evangelium entnommene Norm.”, p.4

- Ten derde, deze basale eenheid is een ‘godelijke gave’ en niet het product van menselijke vakkundigheid.
- Ten vierde, deze basale eenheid bestaat op de wijze van een geest of een adem die het leven van de gemeenschappen doordringt.
- Ten vijfde, deze basale eenheid manifesteert zich (maar nooit uitputtend) in een variëteit aan historische vormen – ‘aspecten’ van de christelijke idee (Newman) of ‘typoi’ (Willebrands) – die zelf ontstaan zijn door historische hervormingen, en door de variëteit aan contexten waarbinnen deze basale realiteit wortel schiet.
- Ten zesde, deze manifestaties zijn de middelen waarmee de onuitputtelijke rijkdom van de basale eenheid zich ontsluit. Op grond daarvan kan gezegd worden dat de historische processen niet louter belemmeringen voor de ontsluiting van deze basale eenheid vormen, maar kansen bieden om voller tot uitdrukking te komen. Dit maakt het Willebrands mogelijk te zeggen dat de levende traditie van de Kerk in feite “verrijkt” wordt door de variëteit aan typoi.
- Ten zevende, en als laatste, zowel Newman als Willebrands benadrukken dat het doel van het hele dynamische proces – en de mate van succes – de vollediger manifestatie van Christus is. Of zoals Willebrands het uitdrukt, het “in kracht toenemen en de verrijking” van de eenheid tussen christenen “manifesteert zichzelf in de eerste plaats in wat zijn belangrijkste motief is – in een vernieuwing van het getuigenis van Christus, een vernieuwing van de gezamenlijke zending.”⁶

Een aantal elementen uit deze oecumenische spiritualiteit wil ik hier graag op de voorgrond plaatsen. Duidelijk wordt dat Willebrands niet vertrekt vanuit de particulariteit van één van de christelijke kerken (ook niet vanuit zijn eigen Rooms-katholieke Kerk), maar vanuit datgene wat al deze kerken gemeenschappelijk hebben. Hij noemt dit ‘basale organische eenheid’. Hoewel Willebrands niet kan omschrijven hoe die basale organische eenheid zichtbaar is, deze ontsluit zich gaandeweg in het dynamische proces van het gezamenlijke zoeken naar eenheid, bestaat het fundament van het leven van de Kerk voor Willebrands in deze basale eenheid. Deze eenheid wordt niet door mensen zelf gemaakt maar is een goddelijke gave. Zij bestaat niet in historisch zichtbare vormen van kerkelijk leven maar als de adem van de Geest die deze kerken doordringt. Deze verschillende kerkelijke gemeenschappen verwijzen (typoi) ieder op zich naar deze basale organische eenheid, maar nooit op uitputtende wijze. Ieder op hun eigen wijze ontsluiten zij deze eenheid. Om tot de volle manifestatie van Christus te geraken hebben zij elkaar nodig. De groei in eenheid tussen de christelijke kerken wordt zichtbaar in een vernieuwing van het getuigenis van Christus en de gezamenlijke zending. Dat vormt haar belangrijkste motief.

De dialogale openheid van kardinaal Willebrands en zijn diepe respect voor alle christelijke kerken is vanuit deze spiritualiteit te begrijpen. De historische vorm van deze christelijke

---

⁶ Uit de lezing van Prof.dr. T. Merrigan, *The enduring influence of Newman on Willebrands’ Ecumenical Views*, “First, for both authors, the root of the Church’s life is a grounding *organic* unity. Second, this unity “transcends all human power of organisation.” Third, this grounding unity is a “divine gift” and not “a product of human skill.” Fourth, this grounding unity exists in the fashion of a spirit or breath that permeates the life of the communities. Fifth, this grounding unity is “*manifested*” (but never exhausted) in a variety of historical forms – ‘aspects’ of the Christian idea (Newman), or *typoi* (Willebrands) – which are themselves shaped by the permutations of history, and by the diversity of contexts in which the grounding reality takes root. Sixth, these manifestations are the means by which the inexhaustible richness of the grounding unity is disclosed. Hence, it is possible to say that the processes of history are not merely impediments to the disclosure of the grounding unity, but opportunities for its fuller expression. This allows Willebrands to say that the living tradition of the Church is actually “enriched” by the variety of *typoi*. Seven, and last, both Newman and Willebrands insist that the point of the whole dynamic process – and the measure of its success – is the fuller manifestation of Christ. As Willebrands expresses it, the “strengthening and enrichment” of unity among Christians “will manifest itself primarily where it finds its highest motive – in a renewal of witness to Christ, a renewal of mission.”, p. 6

kerken wordt immers gedragen door de Geest van God wiens adem deze gemeenschappen doordringt. Je zou kunnen zeggen dat Willebrands in de historische vormen van de christelijke kerken luistert naar de Geest die in en door hen werkt. Misschien zou je mogen zeggen dat Willebrands deze verschillende kerkvormen ziet als de wijzen waarop de Geest zichzelf in de geschiedenis ontsluit. Deze historische vormen neemt hij dan ook uiterst serieus. Zijn herhaalde nadruk op het belang in de oecumenische dialoog trouw te blijven aan de eigen traditie is hiervan een uitdrukking. Juist doorheen deze verschillende tradities ontsluit het werken van Gods Geest in de wereld zich en voert haar tot haar volheid in Christus.

'Dialoog van de liefde' en 'dialoog van de waarheid'

Het is vanuit het perspectief van deze oecumenische spiritualiteit dat Willebrands' onderscheid tussen de 'dialoog van de liefde' en de 'dialoog van de waarheid' diepte krijgt. In feite ontwikkelt hij hier op basis van zijn oecumenische spiritualiteit een hermeneutiek voor de oecumene. De 'dialoog van de liefde' vertrekt vanuit het luisteren naar de werking van de Geest in de verschillende christelijke kerken, niet alleen in de kerk als geheel, maar ook in zijn leden. De inhoud van de 'dialoog van de liefde' is gericht op: "het opnieuw opbouwen van vertrouwen, het geven van respect en vertrouwen, het op concrete wijze uitdrukking geven aan de liefde"⁷. Als zodanig is de 'dialoog van de liefde' in Willebrands' opvatting reeds theologie. Zij hoort wezenlijk bij de theologie. Wanneer theologie slechts zijn uitdrukking vindt in leerdisputen wordt zij leeg en ontbeert zij de levengevende dynamiek van de Heilige Geest die in staat is alles nieuw te maken en herinneringen te helen. De 'dialoog van de liefde' gaat noodzakelijkerwijs vooraf aan – en voedt - de 'dialoog van de waarheid', die gericht is op het overbruggen van de theologische verschillen die tussen de christelijke kerken bestaan. Beide vormen van dialoog hebben elkaar nodig. Zo is Willebrands van mening dat ook de 'dialoog van de waarheid' gevestigd dient te zijn in het 'aandringen van de liefde'. "Men heeft het wezen van de christelijke dialoog, de oecumenische dialoog, niet begrepen, wanneer men niet erkend heeft, dat zij ontspringt uit het aandringen van de liefde."⁸ "Daarbij moet een reeks van gezichtspunten in acht worden genomen, die kardinaal Willebrands met beslistheid voorlegt: het afzien van confessionele trots, eerlijkheid over het eigen geloof, de bereidheid tot dialoog, het uitsluiten van tijdsgebonden voordelen, en een heldere voorstelling van de grenzen, waarbinnen de ondersteuning door de staat met godsdienstvrijheid te verenigen is."⁹

In Willebrands' opmerkingen over het oecumenisch leerproces wordt de verhouding tussen deze beide vormen van dialoog duidelijk: "Beginnend met een dialoog van de liefde en met respect en tolerantie luisterend naar de 'afgescheiden broeders', vervolgens het op correcte wijze en met betrouwbare fenomenologische methodes begrijpen en beschrijven van hun confessie, hun leerstellige posities en spiritualiteit – niet polemisch – en ten slotte met hen in een dialoog van de waarheid treden, met hen communicerend "par cum pari" en van hen lerend met als doel de waarheid van het Evangelie en de eigen altijd, partiële, tijdgebonden en nog imperfecte interpretaties van en toewijding aan de goddelijke eschatologische waarheid beter te begrijpen."¹⁰ Denaux merkt over deze verhouding op: "het 'oecumenisch

⁷ Uit de lezing van Fr. M. Van Parys osb, *Cardinal Jan Willebrands and the Eastern Christian Churches*, "rebuilding confidence, in giving signs of esteem and trust, in expressing charity in a concrete way.", p.19

⁸ *Mandatum Unitatis*, "Man hat das Wesen des christlichen Dialogs, des ökumenischen Dialogs, nicht verstanden, wenn man nicht erkannt hat, dass er dem Drängen der Liebe entspringt.", p. 185

⁹ Uit de lezing van Prof.dr. W. Thönnissen, *Mit Leidenschaft für die Einheit. Zugänge zur ökumenischen Theologie Johannes Willebrands*, "Dabei sind eine Reihe von Gesichtspunkten zu beachten, die Kardinal Willebrands mit Entschiedenheit vorträgt: der Verzicht auf den konfessionellen Stolz, die Aufrichtigkeit des eigenen Glaubens, die Bereitschaft für den Dialog, der Ausschluss zeitlicher Vorteile, eine klare Vorstellung über die Grenzen, innerhalb derer die Unterstützung des Staates mit echter Religionsfreiheit vereinbar ist.", p. 9

¹⁰ Uit de lezing van Prof.dr. A. Houtepen, *Ecumenical developments in the Netherlands 1940-1960. The formative years of Cardinal Willebrands*, "starting with a dialogue of love and listening with respect and tolerance to the "separated brethren", then to understand and to describe their confessional beliefs, doctrinal positions and spirituality correctly with reliable phenomenological methods – non polemic -. Finally to engage with them in a

werk' – zoals hij het noemde -, was niet alleen een kwestie van theologie, diplomatiek of institutioneel temperament, hoe belangrijk deze ook zijn. In zijn opvatting was het uiteindelijk een kwestie van spiritualiteit, van een beleving van de Kerk als oekumene."¹¹ Vanuit de oecumenische spiritualiteit is deze interpretatie nu goed te begrijpen.

Dat de spirituele oecumene van kardinaal Willebrands in belangrijke mate heeft doorgewerkt in het Tweede Vaticaans Concilie moge duidelijk worden uit een enkele passage uit het decreet over de oecumene – Unitatis Redintegratio: "Met behoud van de eenheid waar die noodzakelijk is, moeten allen in de Kerk, overeenkomstig de taak die ieder heeft, ruimte geven aan de nodige vrijheid in de verschillende vormen van geestelijk leven en van kerkelijke discipline, alsook in de verscheidenheid van liturgieën en zelfs in het theologisch doordenken van de geopenbaarde waarheid. In alles moeten zij echter de liefde beoefenen. Door zo te handelen, zullen zij de ware katholiciteit en ook de apostoliciteit van de Kerk met de dag meer in het licht stellen."¹²

Tenslotte mag opgemerkt worden dat het grote belang dat Willebrands aan vriendschap hechtte ook vanuit dit perspectief begrepen kan worden. Zij maakt duidelijk dat Willebrands zich zijn oecumenische spiritualiteit volledig had toegeëigend, ze vormde de grondinspiratie van zijn leven die in al zijn relaties tot uitdrukking kwam.

Voortgaande oecumene

Het decreet over de oecumene dat door het Tweede Vaticaans Concilie is voortgebracht heeft heel het verdere leven van kardinaal Willebrands richting gegeven. Hij heeft zich na het Tweede Vaticaans Concilie onvermoeibaar ingezet om aan de resultaten van het concilie bekendheid te geven en deze ingang te doen vinden. Een vluchtige blik op de bundel 'Mandatum Unitatis' maakt dit meer dan duidelijk. Dat hij daarbij heel wat problemen moest overwinnen wordt eveneens uit deze bundel duidelijk. Juist deze receptiegeschiedenis van de resultaten van het Tweede Vaticaans Concilie en de in het licht van het concilie gevoerde bilaterale dialogen maken duidelijk dat zijn spirituele oecumene voor hem steeds opnieuw de motor vormde om binnen de gegeven contexten te kunnen blijven opereren. Op grond van deze spirituele oecumene was hij er immers van overtuigd dat de gegeven historische vormen dragers van de Geest zijn en ieder op een eigen wijze aan deze Geest deelhebben en deze ontsluiten. Het gezamenlijke zoeken van de dialoogpartners naar de weg naar eenheid was voor hem in feite het gezamenlijk *luisteren* naar de Geest opdat zij *gezamenlijk* Zijn tekens gaan verstaan. Niet de gegeven realiteiten van het moment vormden daarom het uitgangspunt en het doel van zijn inzet, maar het gezamenlijk luisteren naar en het gezamenlijk handelen volgens de weg die de Geest doorheen deze concrete gegevenheden baant. Willebrands inzet werd hierbij getekend door een groot realisme gedragen door zijn respect voor de concrete vormen waarbinnen de Geest zich aan mensen wil ontsluiten.

Dit realisme weerhield hem ervan ooit te spreken van een crisis in de oecumene. Hij ging steeds uit van de gegeven situatie en van datgene wat reeds aan gemeenschappelijkheid gevonden was. Dat vormde voor hem het fundament voor de nog te voeren dialogen. Mogelijk is het de verplichting tot eenheid die hij ervoer, en die in zijn spirituele oecumene besloten ligt, die hem ervoor behoedde zijn perspectief op deze volle eenheid te laten

---

dialogue of truth, communicating with them "par cum pari" (UR 9) and learning from them in order to better grasp the truth of the gospel and to correct one's own always partial, time-bound and still imperfect interpretations and applications of divine eschatological truth. (UR 11 and 12)", p.1

¹¹ Uit de openingslezing van Prof.dr. A. Denaux, "the 'ecumenical work' – as he called it – was not just a question of theology, diplomacy or institutional temperament, important though these things may be. In his opinion, it was ultimately a question of spirituality, of living the Church as *oikumene*.", p.5

¹² UR 1.4, "All in the church must preserve unity in essentials. But let all, according to the Gifts they have received, maintain a proper freedom in their various forms of spiritual life and discipline, in their different liturgical rites, and even in their theological elaborations of revealed truth. In all things let charity prevail. If they are true to this course of action, they will be giving ever better expression to the authentic catholicity and apostolicity of the church."

vertroebelen door de concrete problemen die met dit einddoel gegeven zijn. Zijn uiterst reële houding ten opzichte van de vorderingen van de oecumenische dialoog wordt duidelijk uit de volgende passage: “Het is volstrekt noodzakelijk deze feiten te herinneren. Zij maken ons duidelijk, dat de weg naar de eenheid waarlijk niet eenvoudig is en dat dit doel niet binnen korte tijd na de aanvang van de officiële dialoog bereikt kan worden. Een realistische kijk op de situatie beschermt tegen illusies en teleurstellingen, en ze beschermt tegen onjuiste conclusies, waardoor de oecumenische weg onnodig wordt verlengd of geblokkeerd. De tegenwoordige stand van zaken is eerder de volgende: de dialoog heeft de eerste etappe, elkaar zowel in geloof en leven te leren kennen, achter de rug. Vanuit het besef verantwoordelijk voor elkaar te zijn en voor de kerken, en aangespoord door een dieper vertrouwen in de oprechtheid en de integriteit van de ander, willen de dialoogpartners de ernstige problemen stellen, die nog tussen de christenen bestaan, met het uitdrukkelijke doel, deze op te lossen.”¹³ Eveneens vanuit dit realisme kan Willebrands zeggen: “Zij die antwoord geven gaat het om een echte en gedegen oplossing van de verschillen, om op die wijze het solide fundament voor een duurzame eenheid te leggen.”¹⁴ Opnieuw maakt Willebrands ons hier duidelijk hoe belangrijk het in de oecumenische beweging is om met eerlijkheid vanuit de eigen geloofstraditie, maar gefundeerd in de ‘dialoog van de liefde’, ons steeds in te blijven zetten voor groei in eenheid.

Leerpunten

Wat is het dat wij heden ten dage kunnen leren van de spirituele oecumene van kardinaal Willebrands? Ik zou deze vraag willen oppakken op grond van het leerproces dat ik zelf naar aanleiding van het congres en de teksten van kardinaal Willebrands heb doorgemaakt. Ik verwoord ze hieronder puntsgewijs:

1. Oecumene bouwt op kennis van en eerlijkheid over de eigen geloofstraditie. Als oecumenische beweging hebben wij de opgave en de plicht elkaar uit te nodigen dieper in te groeien in de eigen geloofstraditie waardoorheen de adem van Gods Geest werkzaam is in onze wereld. Wij dienen elkaar ook uit te nodigen aan de oecumenische dialoog deel te nemen op basis van eerlijkheid over de eigen geloofstraditie.
2. Betrokkenheid bij de oecumenische beweging vraagt om oecumenische vorming. Deze vorming dient echter niet, zoals veelvuldig begrepen en beoefend, te vertrekken vanuit de wetenschappelijke reflectie op de oecumenische beweging, maar vanuit de ervaring van broeder- en zusterschap in Christus die zijn fundament vindt in de ‘basale organische eenheid’ waaraan alle christenen deelhebben. Vanuit deze ervaringen en verankerd in wat kardinaal Willebrands ‘de dialoog van de liefde’ noemt krijgt de theologische dialoog diepgang en inhoud. Oecumenische vormingsprogramma’s dienen daarom steeds deze beide componenten – in de juiste volgorde en aangepast aan de behoeften en mogelijkheden van de tijd - te omvatten en te faciliteren.

---

¹³ *Mandatum Unitatis*, “Es ist durchaus notwendig, an diese Tatsachen zu erinnern. Sie machen uns klar, dass der Weg zur Einheit wahrlich nicht leicht ist und dass dieses Ziel nicht innerhalb einer kurzen Zeit nach dem Beginn des offiziellen Dialogs erreicht werden kann. Eine realistische Sicht der Situation ist ein Schutz vor Illusionen und Enttäuschungen, und sie schützt uns vor irrigen Schlussfolgerungen, der ökumenische Dialog werde unnötigerweise verlangsamt oder blockiert. Der gegenwärtige Stand der Dinge ist eher dieser: Der Dialog ist über die ersten Versuchsanstrengungen, einander sowie den Glauben und das Leben des anderen kennenzulernen, hinausgekommen. Aus seiner Gespür der Verantwortung füreinander und für die Kirchen, angeleitet von einem tieferen Vertrauen in die Aufrichtigkeit und Integrität des anderen, wollen die Dialogteilnehmer sich den ernsthaften Problemen stellen, die noch zwischen den Christen bestehen, mit dem ausdrücklichen Ziel, diese zu lösen.”, p. 217-218

¹⁴ *Mandatum Unitatis*, “Den Antwortern geht es also um eine echte und gründliche Lösung der Differenzen, um auf diese Weise die solide Grundlage für eine bleibende Einheit zu legen.”, p. 219

3. Oecumenici dienen een realistische grondhouding te ontwikkelen die de gegeven situatie erkent en serieus neemt maar nooit tot maatstaf verheft. De enige maatstaf die de oecumenische beweging gegeven is, is de eenheid in Christus zelf. Hiertoe is het nodig dat we ons gezamenlijk oefenen in het luisteren naar de Geest die alles nieuw maakt en heelt. Alleen wanneer geloofstradities vanuit hun eigen grondinspiratie en op basis van wederzijds respect, volledig tot spreken komen binnen de oecumenische beweging brengt ons dat verder op de weg naar eenheid in Christus.
4. Spreken over een crisis in de oecumene neemt niet serieus wat er binnen de oecumenische beweging reeds bereikt is en nog wacht op voltooiing. Ieder spreken en handelen dat vertrekt vanuit deze crisisgedachte vindt zijn uitgangspunt in menselijke overwegingen eerder dan te vertrouwen op de kracht en de werking van de Geest. Wanneer wij deze crisisgedachte bij onszelf bespeuren mogen wij ons uitgenodigd weten ons steeds opnieuw open te stellen voor de influisteringen van de Geest. Het is ons aller opgave als christenen elkaar hierop steeds opnieuw attent te maken.

“AENBID GODT INZYNE HEYLIGE PLAETSE”

Terwijl ik naar boven keek in de Gertrudiskapel in Utrecht las ik “Aenbid Godt inzyne heylige plaetse”. Ik wachtte op het begin van de lezing van prof. dr. Anton Houtepen. Het was donderdag 3 september 2009, de tweede dag van het internationale congres met de titel “Ecumenical Conference on the occasion of the first Centenary of John Cardinal Willebrands (1909 – 2009)”. Ruim 100 deelnemers waren de dag ervoor al aanwezig tijdens de opening met een vesperviering, een introductie en een tweetal persoonlijke getuigenissen. Het vierdaagse congres, georganiseerd door het Kardinaal Willebrands Archief, de Faculteit Katholieke Theologie van de Universiteit van Tilburg en het Centrum voor Oecumenisch Onderzoek van de Katholieke Universiteit Leuven, vond plaats ter nagedachtenis aan Jo Willebrands, die als kardinaal een pioniersrol in de oecumene vervulde en 100 jaar geleden, op 4 september 1909, werd geboren.

De tekst boven in de voormalige schuilkerk sprak mij aan en is zeker van toepassing terwijl we over oecumene horen en van gedachten wisselen. We volgen lezingen over Willebrands in de tijdspanne van zijn leven als beginnend priester tot en met zijn emeritaat. De voormalige schuilkerk herinnert ons aan de Reformatie. Ook omdat hier de wortels liggen van de Oud-katholieke kerkprovincie is het een bijzondere plaats om dit congres te organiseren en te kunnen bijwonen. God staat centraal en waar en met wie je ook bent, Hij is het die we eer zeggen. Dat is van essentieel belang bij de oecumene, die volgens mgr. J. van Burgsteden s.s.s. een gift is. Hij sprak daarover tijdens de vespers ter opening van het congres en memoreerde paus Johannes Paulus II, die de oecumene als een “niet meer te herroepen evolutie in de kerk” typeerde.¹

Naoorlogse situatie

Tijdens het congres werd de eerste bijdrage verzorgd door prof. dr. Anton Houtepen.² Hij gaf met een typering van de naoorlogse situatie in Nederland aan, dat mensen behoefte aan samenwerking hadden. Ze wilden samen

kunnen bouwen aan een nieuwe toekomst. Niet te vergeten is de watersnoodramp in 1953 en ook op theologisch gebied was er verandering: een meer Christocentrische benadering en een meer dynamische kijk op de sacramenten aan protestantse zijde. Rooms-katholieke theologen reageerden op de uitdagingen vanuit de protestantse zijde onder andere met een herlezen van teksten van de kerkvaders. De kiem voor oecumenische samenwerking tussen de protestantse kerken en de katholieke Kerk was daarmee in Nederland gelegd. Willebrands voelde dit als jonge priester heel goed aan en hij had bovendien de gave om de dialoog onder christenen te stimuleren. Hij deed dit via persoonlijk contacten en door zijn inzet om mensen zich bewust te laten worden van de eenheid in essentie. De tijdgeest

Stephan Emons (*1967, Mill c.a.) groeide op ‘onder de rivieren’ in een katholiek gezin op het platteland in Noord-Brabant in een tijd dat kinderen “van huis uit” werden gedoopt, maar ook kritischer begonnen te worden. Een ‘geen woorden maar daden mentaliteit’ werd gecombineerd met sociale beweging in het verenigingsleven. Hij groeide op in een familiebedrijf (tuinbouw) en ging na de Hogere Tuinbouwschool aan de slag in de belangenbehartiging en het ‘studieclubwerk’ in de agrarische sector. Via vrijwilligerswerk in Lourdes kwam hij tot de conclusie dat God hem riep om theologie te gaan studeren en na 15 jaar het (betaalde) werk in de tuinbouw vaarwel te zeggen. Ondertussen is hij als (oecumenisch) campingpastor actief geweest en via de studie ook een aantal jaren bij het oecumenisch dispuut Uterque. In juni 2009 studeerde hij af aan de Faculteit Katholieke Theologie. In de maanden tussen studie en nieuw werk in een parochie kwam het bijwonen van het Willebrandscongres op zijn pad. Inmiddels is hij als pastoraal werker met het profiel diaconie werkzaam.

¹ Aldus mgr. J. van Burgsteden in zijn overweging tijdens de vesperviering op 2 september 2009.

² Prof. dr. Anton Houtepen, *Ecumenical developments in the Netherlands 1940 –1960*, 3 september 2009

enerzijds en de kennismaking met het gedachtegoed van John Henry Newman anderzijds waren een directe aanleiding voor de oecumenische activiteiten van Willebrands. Door zijn luisterende intentie en zeer sterke aandacht voor het persoonlijk contact tussen mensen, kon hij een pioniersrol in de oecumene vervullen. Willebrands kon luisteren en wilde daarbij ook leren van de mensen om hem heen, vooral vanaf 1960 toen hij naar Rome werd geroepen. Hij werd secretaris en vanaf 1969 president van het Secretariaat voor de Eenheid, de voorganger van de Pauselijke Raad voor de bevordering van de Eenheid onder de Christenen. Willebrands ging daarbij enerzijds gepast diplomatiek en anderzijds pragmatisch te werk. Hij had de gave om constructief met hoogwaardigheidsbekleders vanuit andere kerken contacten te onderhouden. In 1969 werd hij door paus Paulus VI tot kardinaal gecreëerd.

Persoonlijk geloof

Voor Willebrands was de persoon van belang. Elke persoon moet worden gerespecteerd en ook zijn geloof. Het geloof waarvan Willebrands overtuigd was, is in essentie één, maar kan zich volgens hem manifesteren in verschillende *typoi*. Ongetwijfeld heeft kardinaal John Henry Newman (1801 - 1890) voor die gedachte grote invloed gehad op de toen nog jonge priester, zoals prof. dr. Terrence Merrigan in zijn bijdrage duidelijk maakte.³ Willebrands had zijn dissertatie gewijd aan John Henry Newman's religieuze epistemologie. Onder invloed van Newman's idee van manifestaties van de christelijke waarheid kan volgens Merrigan binnen het denken van Jo Willebrands worden gesproken van een zekere pluraliteit. Waar Newman spreekt over verschillende *aspects* en *manifestations*, gebruikt Willebrands de benaming *typoi* en spreekt daarover als *a harmonious and organic whole of complementary elements*. Volgens Willebrands is pluraliteit van typen binnen de gemeenschap van de enige Kerk van Christus een mogelijkheid en elk type kan volgens hem met vier kenmerken nader worden gespecificeerd: een karakteristieke theologische methode en aanpak, een karakteristieke liturgische expressie, een spirituele en devotionele traditie en een karakteristieke canonieke discipline. De combinatie van de kenmerken is van belang, maar in Willebrands theorie gaat het daarbij ook om de verschillen. Merrigan lichtte toe, dat elk type een particuliere expressie is van de apostolische erfenis. In het licht van de eenheid van de Kerk gaat het dan om een *reconciled diversity* of een *communion of communions* zoals die in de jaren '60 als gedachten werden ontwikkeld. Newman's idee dat de Christelijke waarheid in de geschiedenis tot uitdrukking komt, zag Willebrands gemanifesteerd in de ontwikkeling van de oecumenische beweging, volgens Merrigan, die ven mening is, dat Willebrands de oecumenische beweging als bijdrage tot een gehele manifestatie van de Christelijke waarheid heeft gezien.

Per definitie een diversiteit aan mensen

Op de vraag of de kerkelijke hiërarchie van (onder andere) de Rooms-katholieke kerk het streven naar oecumene en de wijze waarop dat gebeurde kon goedkeuren, antwoordde prof. dr. Peter de Mey, dat er sprake is van diversiteit in uniformiteit, waarbij het geheel wordt versterkt door de delen.⁴ Er zijn zeker verschillen in details (persoonlijke spiritualiteit en geloofsbeleving), maar in essentie is er sprake van eenheid: God. De Mey haalde Yves Congar aan: '*a great diversity of religious experiences is not only legitimate but even necessary for the Church*'. Hij haalde ook een tekst aan waarvan hij aanneemt dat die van de hand van Willebrands is: 'Een groep mensen die niet langer eenheid tussen de Heer en hun Kerk zagen, verlieten de Kerk om de Heer te vinden. Vertrouwen op God en de Heilige Geest hoort bij ons geloof. We hoeven niet te bewijzen dat de Heer er altijd is.'

---

³ Prof. dr. Terrence Merrigan, *The enduring influence of Newman on Willebrands' ecumenical views*, 3 september 2009

⁴ Prof. dr. Peter de Mey, *Willebrands' contributions tot the Catholic Conferende for Ecumenical Questions (1952 – 1963)*, 3 september 2009

Waarheid vinden

Tijdens de discussie naar aanleiding van de eerste drie sprekers kwam het volgende naar voren. De Heilige Geest is van bovenaf in en voor ons werkzaam. Inductief om waarheid te ervaren en besef te hebben van het goede, deductief om waarheid te kunnen vinden. De gedachte om de kerk (als instituut) te verlaten om waarheid te vinden klinkt misschien in deze tijd van secularisatie niet vreemd, maar zo'n gedachte (en mogelijk besluit daartoe) zou niet overhaast mogen worden genomen. Bij het vinden van waarheid zijn er drie belangrijke bronnen: de persoonlijke innerlijke stem en intuïtie (gevoed door gebed en zelfonderzoek), de Heilige Schrift, en de Kerk. Bij de laatste bron is van belang dat de Kerk als traditionele eenheid en de kerk als institutionele eenheid niet van elkaar kunnen worden gescheiden, maar wel kunnen worden onderscheiden. Als de Kerk wordt verlaten om waarheid te vinden is er iets niet helemaal goed gegaan in de persoonlijke inspanning om die waarheid te vinden, zo zou je kunnen stellen. De waarheid is er niet ineens, maar *'truth emerges'*, aldus Peter de Mey.

Persoonlijke ervaringen

Donderdagmiddag gaf dr. Theo Salemink een boeiende inkijk in de persoonlijke geschriften van Jo Willebrands. Hij gaf een *'view behind the curtain'* met een aantal anekdotes uit de dagboeken (1958 tot 1961) en de agenda's (tussen 1963 en 1965) van de kardinaal.⁵ Salemink heeft de dagboeken uitvoerig bestudeerd en van commentaar voorzien en dr. Leo Declerck heeft zich verdiept in de agenda's. Bij de vertaling van de dagboeken en de agenda-aantekeningen kreeg de historicus – en de verta(a)l(st)er – een goede indruk van de persoonlijke ervaringen van de schrijver. Zowel van de dagboeken als van de agenda's werd tijdens het congres een boek met annotaties gepresenteerd en werden eerste exemplaren aangeboden aan aanwezige familie en kennissen van kardinaal Willebrands.⁶ Dat de persoonlijke ervaringen van Willebrands uitnodigend waren voor nadere studie bleek tijdens de vierde congresdag. Enkele deelnemers aan het congres hadden de boeken al met nieuwsgierigheid bekeken en deelden hun ontdekkingen met mede congresgangers. Een dergelijk gebaar van het (oecumenisch) delen van ervaringen zal kardinaal Willebrands zich niet hebben voorgesteld op het moment van schrijven in zijn dagboeken.

Concilie

De dagboeken en agenda's van Willebrands werden door Maria ter Steeg, secretaris van het Kardinaal Willebrands Archief, in 2005, een jaar voor Willebrand's sterven, gevonden. Toen de dagboeken min of meer toevallig tussen diverse andere boeken en aantekeningen tevoorschijn kwamen, was ook Jo Willebrands zelf blij verrast. Hij gaf aan, dat de vondst van groot belang zou zijn. De aanwezigen tijdens het congres waren het daarover eens. De dagboeken geven een unieke kans om over de tijd van voorbereiding op het Tweede Vaticaans Concilie te lezen. De agenda's geven eenzelfde soort uniek materiaal om over de bijeenkomsten van en ontmoetingen tijdens het Concilie te lezen en die te bestuderen.

Tijdens het Tweede Vaticaans Concilie waren voor het eerst waarnemers van andere christelijke kerken en lekenvertegenwoordigers namens andere religies aanwezig. Tijdens het congres werd uitvoerig aandacht besteed aan de relatie van Willebrands met vertegenwoordigers uit de Joodse en met name ook Orthodoxe traditie. Willebrands heeft een belangrijke menselijke en diplomatieke rol gespeeld voor de Joods-christelijke dialoog en de dialoog met de (Oosters) Orthodoxe Kerken. Vrijdag 4 september werd dan ook passend begonnen met een ochtendgebed volgens de Orthodoxe traditie. Dit ochtendgebed deed me weer denken aan de tekst boven in de Gertrudiskapel: "Aenbid Godt inzyne heylige plaetse". Het werk van Willebrands was in zijn tijd bijzonder. Dat dit congres naar aanleiding

⁵ Dr. Theo Salemink, *A view behind the curtains. Willebrands' diaries and agendas 1958 – 1965*, 3 september 2009

⁶ T. Salemink (red.), *'You will be called Repairer of the Breach', the diary of J.G.M. Willebrands (1958-1961)*. Peeters, Leuven 2009; *Les agendas conciliaires de Mgr. J. Willebrands, secrétaire du secrétariat pour l'unité des chrétiens. Traduction française annotée par L. Declerck*. Peeters, Leuven 2009

van zijn 100ste geboortedag is gehouden, is bijzonder en is het ook bijzonder dat wij aan oecumene kunnen werken en gezamenlijk elke dag deelnemen aan een gebedsviering. God is immers daar waar mensen samen zijn.

Architect van vertrouwen

Vrijdagavond was er uitvoerig aandacht voor de relatie met de protestantse kerken en het werk in verschillende commissies van de Wereldraad van Kerken. Bij alle lezingen werd telkens weer duidelijk dat kardinaal Willebrands een man was van relaties. Hij had oog en aandacht voor de mensen achter de diverse tradities en denominaties, die de dialoog vormgeven. Mgr. John Radano gaf een typering van Willebrands in zijn lezing over de invloed en bijdrage vanuit de Rooms-katholieke Kerk aan de dialoog in commissies van de Wereldraad van Kerken. Hij noemde hem een architect van vertrouwen en ook na zijn afscheid bij de Pauselijke Raad voor de bevordering van de Eenheid onder de Christenen bleef hij volgens Radano op een bepaalde manier een rol als architect houden.⁷

Betekenis van de erfenis voor vandaag

Tijdens het congres, in lezingen en discussies, werd ingegaan op de erfenis van Willebrands en de betekenis daarvan voor onze tijd, en werd vooral gereflecteerd op zijn positie in de geschiedenis. Daarbij werd gebruik gemaakt van tastbaar historisch materiaal en van herinneringen en anekdotes van tijdgenoten, zoals fr. Thomas Stransky csp⁸ en mgr. Paul-Werner Scheele.⁹ Stransky bracht tijdens een van de discussiemomenten in, dat de jeugd van tegenwoordig wel spiritueel is geïnteresseerd, maar dat los ziet van en niet is geïnteresseerd in een of meer instituten, zoals ook de Kerk er een is. Tevens werd gememoreerd dat er bij het voortgaande werk van de oecumene, vertrouwen in de heilige Geest moet zijn. De erfenis van Kardinaal Willebrands, zoals die er ligt, is duidelijk. Een congresdeelnemer echter stelde, dat er met die erfenis ook vandaag de dag en in de toekomst iets zou moeten worden gedaan. Hij vergeleek het met talenten: niet in de aarde laten verdwijnen. 'Hoe kunnen we de erfenis ten nutte maken voor de toekomst? Wat kan (of moet) de huidige generatie van christenen doen met zijn nalatenschap? Hoe zou de vraagstelling aan en taak voor de Pauselijke Raad voor de bevordering van de Eenheid onder de Christenen zijn voor de komende decennia?'¹⁰ Als antwoord daarop werd aangegeven, dat een aantal aspecten van belang zijn: het bewustzijn van en vertrouwen in het geloof; dat alle mensen het volk van God vormen; dat bijbelse reflectie nodig is en blijft; een herontdekken van Willebrands' bijdragen; het erkennen van toenemende oppervlakkigheid van ons mensen in het huidige decennium; dat we *samen* aan oecumene moeten werken en het samen *opnieuw* moeten doen. Samenvattend werd terecht aangegeven dat het opgesomde ook impliciet kenmerken van Willebrands' nalatenschap kunnen worden genoemd. Een van de aanwezigen zei, dat de herinnering aan kardinaal Willebrands wakker gehouden moet worden en dat hiermee tijdens het congres een goede start is gemaakt. Samen zal daaraan ongeacht traditie of denominatie moeten worden gewerkt. Tijdens dit congres is gebleken, dat de Gertrudiskerk daarvoor een geschikte plaats was. Ongeacht ieders beleving van het geloof, met respect voor ieders eigenheid en met besef van eenheid in essentie geldt dat voor God op vele locaties in de wereld een heilige plaats is gecreëerd: "Aenbid Godt inzyne heylige plaetse". Een andere tekst boven in de nok van de Gertrudiskapel mag daarbij ook toepasselijk worden genoemd: "Aanbidt den Heere uwen Godt in geest en waerheid".

⁷ Mgr. John Radano, *Willebrands, the Churches of the West, and the World Council of Churches*, 4 september 2009

⁸ Fr. Thomas Stransky, *Short personal testimony*, 2 september 2009

⁹ Mgr. Paul-Werner Scheele, *Johannes Willebrands, "ein authentischer Protagonist der christlichen Einheit". Erfahrungen und Erkenntnisse*, 2 september 2009

¹⁰ Discussie op 4 september 2009 naar aanleiding van de lezing door dr. Günther Gassmann, *The significance of cardinal Willebrands' ecumenical work for the protestant churches*, en de lezing door mgr. John Radano.

WERELDKERK EN WERELDZENDING IN EEN TIJD VAN GLOBALISERING

World Christianity, de Wereldkerk, is voor de Nederlandse Zendingsraad een belangrijk thema. *The South Moving North* is een frase waarmee we de verschuivingen in de Wereldkerk aangeven: het zwaartepunt ligt nu in het Zuiden en zending vloeit nu eerder van het Zuiden naar het Westen dan andersom. Misschien doet het de Wereldkerk meer recht te zeggen: zending gaat nu *ván* overal *náár* overal.¹ Kerken en christelijke gemeenschappen van over de hele wereld staan samen in het ene werk van de zending, en beseffen dat het zonder samenwerking niet zal gaan. In die samenwerking komen christenen te staan voor cultuurverschillen, voor onbegrepen culturele codes. Hoe kunnen kerken wereldwijd elkaar begrijpen en samen in de *missio Dei* staan? Wat is de rol van kerken, zendingsorganisaties en zendelingen?

Codes in een globaliserende wereld

De beste film die ik ken over het leven in een tijd van globalisering is Michael Haneke's *Code Inconnu: Récit incomplet de divers voyages* (2000). De film schetst een contrast tussen de verhalen van gelukzoekende immigranten uit Mali en Roemenië en de verhalen van moderne Parijzenaars. De migranten worden veracht, gewantrouwd en gediscrimineerd, maar ze blijken deel te zijn van een weefsel van familie en cultuur dat een thuis vormt. Ook al zijn ze juist bezig met nederig werk: het onderwijzen van doofstomme kinderen, of zelfs bedelen op de straten van de Franse hoofdstad, toch beheersen ze verschillende communicatieve codes. Ze hebben een leven vol muziek en dans. Ze delen met anderen in een code die structuur en stabiliteit aan het leven geeft, zelfs al erodeert deze code deels als ze in de Westerse samenleving terecht komen. Hun codes worden niet begrepen door de nieuwe samenleving waarvan ze nu deel uitmaken. Het welvarende Franse stel waarover deze film gaat leidt een afstandelijk leven zonder ware gemeenschap, gescheiden van de wereld en van elkaar door de lens van een camera – hun beroepen zijn respectievelijk fotograaf en actrice. Ze maken een familiedrama mee wanneer de vader van de actrice zelfmoord pleegt omdat zijn zoon zijn boerderij niet wil overnemen: een botsing van leefwerelden binnen de familie. *Code inconnu*.

Op verschillende niveaus werkt Haneke met dit thema van onbegrepen codes. Zo heeft de film ongebruikelijk lange scènes waarin slechts met één camera wordt gewerkt die een ononderbroken perspectief op verschillende gebeurtenissen geeft. Dit geeft de toeschouwer de impressie dat er een objectieve kijk op de dingen wordt geboden: eindelijk een ondubbelzinnig verhaal waarin de waarheid kan worden ontdekt. Maar dit blijkt een ijdele hoop en een illusie. Telkens weer worden we er aan herinnerd dat ons perspectief slechts één perspectief is onder de vele mogelijke perspectieven. De camera wisselt dan wel niet, maar zwenkt en stelt scherp op andere elementen van het verhaal. Daardoor wordt informatie die eerst absolute waarheid leek ineens minder relevant of zelfs misleidend. We moeten op de hoogte zijn van verschillende codes om de werkelijkheid recht te doen.

Fascinerend genoeg blijken alle spelers in het verhaal op een of andere manier met elkaar te zijn verbonden, hoewel sommigen van hen dit nooit te weten komen. Haneke's punt: onze levens staan niet los van elkaar, ook al doen we vaak alsof dit het geval is en ook al begrijpen we elkaars codes niet. Vaak zitten we in onze eigen wereld opgesloten. We durven onze zone van welvaart en veiligheid niet te verlaten. Ook al reizen we de hele wereld af, dat betekent nog niet dat we ook werkelijk open staan voor codes van anderen, terwijl dat juist zo noodzakelijk is in onze globaliserende wereld. Want misverstaan kan tragische

Wilbert van Saane is als Protestants predikant met een bijzondere opdracht werkzaam bij de Nederlandse Zendingsraad. Tussen 2002 en 2008 werkte hij namens de GZB als zendingspredikant in Beiroet, Libanon

¹ Haasnoot 2008, 7

consequenties hebben. Maar er is vreugde weggelegd voor degenen die over grenzen durven communiceren.

Van Edinburgh 1910 naar Edinburgh 2010

Het erkennen van christenen en kerken uit het Zuiden en het leren verstaan van hun codes: dat is de les die de Westerse kerk de afgelopen honderd jaar stap voor stap heeft geleerd. Het was een strijd om het vermeende primaat van het Westerse christendom achter te laten, net zoals het een pijnlijk proces was om te erkennen dat de tijd van het Westerse *Corpus Christianum* voorbij is. In vele kerken en zendingsorganisaties is de afbrokkeling van een koloniale houding nog maar net begonnen. Maar voortdurend dalende ledenaantallen en een gevoel van apathie binnen de Westerse kerken staan in contrast met dynamiek en groei in Zuidelijke kerken. Dat zal er onvermijdelijk toe leiden dat Westerse christenen niet langer het alleenrecht op leiderschap binnen de Wereldkerk claimen.

In 2010 is het honderd jaar geleden dat de beroemde *World Missionary Conference* te Edinburgh plaats vond. Missiologen hebben zich afgevraagd of een viering van dit moment gepast is. Per slot van rekening was Edinburgh 1910 een climax van Westerse, Protestantse missionaire zelfverzekerdheid. Het was vooral een vergadering van blanke, Westerse, Protestantse en mannelijke zendingen en secretarissen van zendingsorganisaties. Daarmee representeerde Edinburgh 1910 slechts een klein deel van het wereldchristendom. Van de 1200 aanwezigen kwamen er slechts 18 uit niet-Westerse kerken. Rooms-katholieken en Orthodoxen waren niet van de partij. Bovendien werden de 'inheemse' christelijke gemeenschappen nog nauwelijks beschouwd als serieuze partners in de *Missio Dei*, de zending van God (een term die in 1910 nog niet in zwang was). De 'jonge kerken' werden beschouwd als handige verlengstukken van de Westerse roeping om de wereld te evangeliseren.

De beelden voor de kerk die in Edinburgh werden gebruikt passen bij een tijd van koloniaal optimisme en hoop op snelle en grote resultaten. De kerk werd gezien als een onderneming of een leger dat op het punt stond grote overwinningen te behalen. De band tussen kerk en zending enerzijds en kolonialisme en imperialisme anderzijds was in deze tijd dan ook nauw. De kerken van het Zuiden herinneren de Westerse kerken telkens weer aan deze erfenis uit het verleden.² Daarom is een onkritische, ondoordachte viering van Edinburgh 1910 niet op zijn plaats.

Wat wel past in het kader van Edinburgh 1910-2010 is een viering van de opkomst van de Wereldkerk. Misschien moeten we het scherper zeggen: een viering van het openen van Westerse ogen voor de Wereldkerk. Want het christendom is altijd al principieel wereldchristendom geweest: een geloof voor alle volken en alle culturen. Die visie is nooit helemaal afwezig geweest, bijvoorbeeld in de conciliaire nadruk van de Orthodoxe kerken. En ook op de Edinburgh-conferentie was deze oecumenische, wereldwijde visie prominent. Het ging tenslotte om de evangelisatie van de *wereld*. De eeuwen waarin het Westen heeft gedomineerd zijn eerder uitzondering dan regel in de geschiedenis van de Kerk. Nu begint de Westerse kerk zich dat weer te realiseren en wordt de kerkgeschiedenis door Westerse geleerden op meer oecumenische wijze herschreven, met meer aandacht voor kerken die voorheen als marginaal werden beschouwd. Ook kerkleiders beseffen dat Latijns Amerika, Afrika en Azië nu belangrijke centra van het christelijk geloof zijn, en niet langer alleen maar zendingsveld.³ In de aanloop naar het eeuwfeest van Edinburgh hebben de organiserende instanties daarom ófwel gestreefd naar een zo breed mogelijke vertegenwoordiging van christenen uit alle rassen, denominaties en landen (de oecumenische viering op de historische plaats van Edinburgh 1910) ófwel gekozen voor een symbolische plaats buiten

² Bosch 1991, 334-339; Bevans and Schroeder 2004, 220-221

³ Walls 2006, 70-82

de Westerse wereld in het Zuiden (de evangelicale viering van de Lausanne-beweging in Kaapstad).

Wereldkerk en globalisering

De wereldkerk is thuis in een tijd van globalisering waarin, naar een geliefde uitdrukking van globalist Thomas L. Friedman, 'we allemaal verbonden zijn en niemand de baas is'. Terwijl de tijd van de Koude Oorlog kan worden getypeerd met het woord *muur*, is het kernwoord voor de tijd van mondialisering *web*.⁴ Sommige missiologen hebben deze metafoor op de kerk toegepast. Een plaatselijke gemeente wordt dan vergeleken met een *personal computer*; een groep van samenwerkende gemeenten in een regio is een *local area network*; een nationaal of zelfs internationaal kerkverband lijkt op een *intranet* (waarbij de verschillende denominaties verschillende soorten *software* gebruiken, die in mindere of meerdere mate verenigbaar zijn); de Wereldkerk wordt vergeleken met het *internet*.⁵ De kracht van de metafoor van het wereldwijde web is dat het de verbondenheid van alle christenen benadrukt, terwijl het alle ruimte laat voor plaatselijk verschillende uitdrukkingwijzen. Deze metafoor stelt de kerk voor als een 'glocale' gemeenschap, waarbinnen ruimte is voor verschillende codes (talen en culturen) die christenen plegen te gebruiken. En toch zijn ze allemaal verbonden binnen dat ene wereldwijde lichaam van Christus.

Een andere beeldspraak die misschien minder aansprekend is voor jonge westerlingen die opgroeien in reële en virtuele gemeenschappen, maar die dicht bij de bijbelse metaforen voor de Kerk en het Koninkrijk van God staat is de *rhizome*, 'een plant met ondergrondse, horizontale systemen, die onder en boven de grond groeit en zich als krab in alle richtingen beweegt'. We kunnen ook denken aan het beeld van de wijnstok en de ranken. Deze voorstellingen dienen de Wereldkerk beter dan het beeld van een 'enkele boom met vele vertakkingen, waarin de stam het Europese *Corpus Christianum* verbeeldt'.⁶ Ook de centrale bijbelse beeldspraak – of is het meer dan een beeldspraak? – van het lichaam van Christus is in een tijd van mondialisering en van vloeiende bewegingen door de hele wereld heen verrassend actueel. Vooral de gelijkwaardigheid en de onmisbaarheid van alle delen van het lichaam krijgen een nieuwe betekenis in een Wereldkerk die zicht uitstrekt tot in alle culturen.

Deze metaforen helpen ons om te komen tot een nieuwe ecclesiologie voor de Wereldkerk in een tijd van globalisering. De term *koinōnia*, gemeenschap, is in deze nieuwe ecclesiologie een leidend principe. Door het Tweede Vaticaanse Concilie, de assemblees van de Wereldraad van Kerken en de diverse andere oecumenische organisaties, zoals de Internationale Zendingsraad - de *International Missionary Council* (IMC) - is er grote vooruitgang geboekt in interkerkelijke samenwerking. Vandaag zien we in dat deze internationale samenwerkingsstructuren niet irrelevant zijn voor de plaatselijke kerk, maar dat ze de plaatselijke kerk ondersteunen. De Kerk is immers een 'wereldwijde gemeenschap van plaatselijke kerken'.⁷

Een Wereldkerk die in wereldwijde verbondenheid plaatselijk opbloeit, is reden tot vreugde. Als er niet langer een dominerende of zelfs dicterende groep is, dan kan de interactie binnen het lichaam van Christus op een gelijkwaardiger niveau plaats vinden en kunnen partners door het contact rijker worden. Uitwisseling tussen christenen kan niet langer eenrichtingsverkeer zijn van de Westerse naar de Zuidelijke kerken. Het wordt nu uitwisseling van overal naar overal. Bij de viering van Edinburgh 2010 erkennen we met vreugde dat we door God zijn verrast en dat de geschiedenis anders is verlopen dan we in Edinburgh 1910 voor mogelijk hielden.

---

⁴ Friedman 2000, 8

⁵ Van Engen 2006, 161-163

⁶ Pan 2008, 194

⁷ Gaillardetz 2008, 117

Bij Edinburgh 2010 hoort ook een commitment: we trainen onszelf in het afleggen van Eurocentrisme en het aannemen van het perspectief van de Wereldkerk. Dit perspectief heeft verregaande gevolgen voor ons missiologische denken en onze missionaire praktijk. We zullen, bijvoorbeeld, proberen de overvloedige middelen die in het Westen aanwezig zijn te delen met kerkleiders, kerkleden en academici uit het Zuiden.⁸ Terwijl mondialisering op de vrije markt betekent dat de wereld niet langer bestaat uit vriend en vijand maar uit allemaal concurrenten, geldt in de Wereldkerk een andere logica: we delen met elkaar en dragen elkaars lasten.

Wereldchristendom en Westers christendom

Ongetwijfeld hebben Westerse zendelingen een belangrijke bijdrage geleverd aan de verspreiding van het christelijke geloof wereldwijd en daarmee aan de opkomst van de Wereldkerk. Aan de wieg van vele Zuidelijke kerken staan Westerse zendelingen van wat voor denominatie ook. Toch kan de Wereldkerk niet leven van Westers geestelijk voedsel alleen. Daarbij moeten we bedenken dat het Westen ooit het Evangelie ontving vanuit Azië. De Westerse traditie heeft een eigen, legitieme, contextuele, geloofservaring en geloofsverwoording. Daarin spelen filosofische, abstracte categorieën een grote rol: *'our big fat Greek method'*.⁹ Theologen uit het Zuiden daarentegen maken de sociale wetenschappen eerder de compagnon van de theologie. Dat is een begrijpelijke keuze, omdat de urgentste problemen in hun samenleving beter kunnen worden begrepen en aangepakt met behulp van meer toegepaste, sociale wetenschappen. De context is door niet-Westerse theologie een meer centrale plaats gegeven.

De zendingbeweging heeft gezorgd voor een positief boemerangeffect, want Westerse christenen merken vandaag dat ze willen leren van de dynamiek van kerken uit het Zuiden. Dat leerproces verloopt zowel via het academische missiologische discours als via de missionaire praktijk. Zendelingen zijn bemiddelaars, tussenpersonen, tussen verschillende kerken en verschillende culturen geworden.¹⁰ Ze zijn belangrijke schakels in oecumenische relaties en ze helpen de Westerse kerken te luisteren naar de Zuidelijke kerken en andersom. Er is echter een beweging die de stem van de Zuidelijke kerken nog dichter bij de kerken van het Westen brengt: de migrantenkerken in de stedelijke centra van Europa en Amerika. Deze migrantengemeenschappen beginnen het Westerse christendom langzamerhand te veranderen, en te bevrijden het van haar 'Noord-Atlantische ballingschap', een term van de Ghanese theoloog John Pobee.¹¹ Tegelijkertijd reizen rijke westerlingen, waaronder ook vele christenen, de hele wereld over en nemen ze elementen van andere culturen en andere vormen van christendom mee terug naar huis. Natuurlijk gaat het hier in de regel om snelle, vluchtige en eclectische contacten. En ook mogen we de ethische dimensies van toerisme en reizen niet onderschatten: is het moreel aanvaardbaar dat Westerlingen dure reizen maken naar landen waar grote delen van de bevolking in armoede en onderdrukking leven? Toch dragen zelfs zulke bezoeken bij aan een bewustzijn van de grote problemen van de wereld – de onrechtvaardige verdeling van welvaart, neokolonialisme, totalitaire regimes – en aan een waardering van de rijkdom van culturen, landen en volken.

Door contacten met christenen uit het Zuiden zijn Westerse christenen zich scherper bewust geworden van hun eigen erfenis van denominationele verdeeldheid. Er is een besef ontwaakt dat dit eerder een uitdrukking is van Europese en Amerikaanse cultuurstromingen dan van universele theologische geschillen, die ook in Afrika en Azië zouden moeten gelden. Het Protestantisme in China lijkt bijvoorbeeld niet ontvankelijk voor de verdeeldheid van het Westerse Protestantisme, en kaatst daarmee de oecumenische vraag terug naar het Westen: is jullie onderlinge verdeeldheid wel zo absoluut en onoverkomelijk als het lijkt? In

---

⁸ Walls 2006, 82

⁹ Vanhoozer 2006, 88

¹⁰ Hiebert 2006, 297-299

¹¹ Geciteerd in Vanhoozer 2006, 91

China en andere Aziatische landen zijn er kerkelijke stromingen die niet zijn te vangen in de kaders van de traditionele Westerse kerken. Substantiële groepen volgelingen van Jezus in China, India en andere Aziatische landen rekenen zich niet tot enige kerk, vanwege sociale druk of omdat ze op een andere manier Jezus willen volgen (zoals de 'culturele christenen' in China). Het bestaan van deze nieuwe kerken en 'onkerkelijke' christenen roept vragen op over de culturele verworteling van de traditionele 'zendingkerken'. Zijn deze kerken wel in staat om zo vorm te geven aan het christelijke geloof dat het ook echt op Aziatische culturen aansluit? Net zoals we nu al spreken over '*African Initiated Churches*' zouden we een grote groep kerken kunnen vatten onder de term '*Asian Initiated Churches*'. Voorbeelden van zulke kerken en stromingen, vaak met een Pentecostaalse inslag, kennen we uit Japan, China en Korea.¹² Er bestaat een vorm van christendom en kerk die wel degelijk thuis is in Azië.

De Westerse kerk is zich binnen de Wereldkerk ook bewust geworden van de beperkingen die de Verlichting heeft opgelegd aan kerk, geloof en spiritualiteit. Geloofsovertuiging en gezamenlijkheid zijn door de Verlichting onder druk gekomen. Maar in het opkomende paradigma is, volgens David Bosch, weer ruimte voor de gelovende gemeenschap.¹³ In het interculturele bijbellezen, zoals dat de afgelopen jaren mede door de Nederlandse Zendingraad is gestimuleerd, ontdekken Westerse christenen dat ze slechts één van de perspectieven binnen de Wereldkerk hebben en dat vele andere perspectieven en benaderingen van de Bijbel mogelijk zijn. Er wordt iets teruggevonden van gemeenschap en commitment in het samen bijbellezen. Christenen uit verschillende culturen beseffen dat ze elkaar nodig hebben om 'de breedte, de lengte, de hoogte en de diepte' van de liefde van Christus te kennen.¹⁴

Hybriditeit en vreemdelingschap

Vandaag vertellen reizigers, migranten en vluchtelingen ons wat het betekent om als christen in een gemonialiseerde wereld te leven. Ze zijn thuis in twee of meer culturen en ze proberen om in die verschillende werelden – en in de altijd moeilijke plaatsen en tijden van overgang – trouw aan Christus te zijn.¹⁵ Ze zijn tegelijkertijd thuis en vreemdeling, zowel in hun vertrekpunt als in hun aankomstpunt en alles wat daar tussen ligt. Ze proberen een nieuwe, mondiale, hybride identiteit aan te nemen om zo met hun leven tussen verschillende werelden te kunnen omgaan. Ze kijken naar Jezus Christus en zien in Hem een tweeledige, hybride persoon, zoals de tweevoudige manier waarop we Hem aanduiden al verraadt: Jezus - Christus. Jezus ontledigde zichzelf en liet alle goddelijke privileges achter zich.¹⁶ Hij werd een vreemdeling en een vagebond, een migrant die onder ons 'tabernakelde'.¹⁷ Hij was tegelijkertijd thuis in de wereld en in het Koninkrijk der Hemelen. Hij leert ons dat, als we grenzen willen overschrijden en als we elkaars codes willen verstaan, we genade nodig hebben, meer genade dan we zelf kunnen opbrengen. Ook al zijn we zelf geen migranten of vluchtelingen, we worden ons steeds meer bewust van onze eigen hybride identiteit. De pure (Westerse) cultuur is een mythe, een gevaarlijke mythe zoals in het verleden van Europa is gebleken. Maar we moeten verder gaan. We erkennen dat we als christenen zo in de wereld horen te staan: als mensen met een gemengde afkomst, nergens helemaal thuis en tegelijkertijd thuis op deze aarde en in het lichaam van Christus. Het woord vreemdeling kenmerkt een gezond geestelijk leven.¹⁸ Als dat besef doordringt, dan worden gelijkwaardigheid en gedeelde verantwoordelijkheid in de zending meer vanzelfsprekend, want woorden als 'inheemse kerken' en 'zendingsveld' passen we dan ook op onszelf toe.

---

¹² Hill 2006, 476-505

¹³ Bosch 1991, 358-62

¹⁴ Efeziërs 3, 18

¹⁵ Frederiks 2008, 13; Jansen 2008, 23; Schreiter 1997, 56

¹⁶ Filippienzen 2

¹⁷ Johannes 1, 14

¹⁸ Hebreeënen 11, 13

Wereldkerk en wereldzendingbeweging

De deelnemers aan Edinburgh 1910 waren vol vertrouwen dat het werk van evangelisatie snel 'de einden der aarde' zou bereiken. De zendingen en theologen die zich hadden verzameld koesterden niet de naïeve hoop dat ieder mens op aarde zich binnenkort als christen zou laten dopen. Voor John Raleigh Mott (1865-1955) verwees de slogan 'de evangelisatie van de wereld in deze generatie' naar de verantwoordelijkheid die iedere generatie christenen draagt om het Evangelie te verkondigen aan niet-christenen, zo wijd en zo trouw als ze maar kunnen. Na de eeuw van de zending (de 19^e eeuw) waren er echter toch veel redenen voorhanden om aan te nemen dat mensen in alle delen van de wereld op redelijk korte termijn het Evangelie zouden horen.¹⁹ Nu de Wereldkerk zich heeft aangediend in al haar breedte lijkt deze hoop niet te worden beschaamd. Met Peter Phan kunnen we ons zelfs afvragen of de Wereldkerk wel met zending in overeenstemming is te brengen. 'Als het christendom al een wereldreligie is, zijn zending en evangelisatie dan nog nodig?'²⁰ Als het christendom de einden der aarde heeft bereikt, is de taak van de zending dan niet afgelopen?

Ons antwoord op deze vraag hangt af van onze visie op de Kerk en op zending. Als we de mythe van het christelijke geloof als Westerse religie achter ons kunnen laten, met alle implicaties voor onze missiologische reflecties en ons missionaire handelen; als de zendingsgeschiedenis niet langer wordt beschreven in het licht van de zendende partij (vaak Westerse christenen), maar ook in het licht van de ontvangende partij (wij allen); als we ons verwonderen over de verschillende manieren waarop de ontvangers van het Evangelie dit Evangelie hebben vorm gegeven in hun eigen culturen; als we beseffen dat we allen 'inheemse christenen' zijn die trouw aan Christus proberen te zijn in hun eigen culturen; als we geloven dat niemand van ons alleenheerschappij kan claimen, omdat dit tegen de werking van het lichaam van Christus ingaat, dan zal een relevante en verrassende zendingstheologie de Kerk opnieuw inspireren en verenigen in zending. '*The age of missions ended. The age of mission began.*'²¹ Een zendingstheologie die wordt ontwikkeld binnen het kader van de Wereldkerk ziet de Kerk als 'de gemeenschap van gemeenschappen' ('*community of communities*'), waarin collegialiteit en gemeenschapszin de hoogste prioriteit hebben.²² Met andere woorden: de basale infrastructuur is nu in bijna ieder land van de wereld al gelegd. De taak die nu voor ons ligt is om zoveel mogelijk mensen op dit netwerk van gemeenschappen aan te sluiten, zodat zending kan plaats vinden ván overal náár overal.

Dialogische communicatie lijkt de beste manier om mensen bij de Wereldkerk te betrekken. In het verleden zijn dialoog en evangelisatie als tegenpolen of elkaar uitsluitende benaderingen gepresenteerd. Vandaag is er echter een groeiende consensus onder missiologen dat dialoog een manier is om het Evangelie te verkondigen, of beter: de beste manier. Want alleen door een luisterende en een geduldige dialoog kunnen we meer te weten komen over de culturele codes van anderen. Alleen zo kan het Evangelie authentiek worden gecommuniceerd. Dat betekent overigens niet dat evangelisatie en dialoog samenvallen of dat zending en dialoog identiek zijn.²³ Authentieke missionaire communicatie is luisterend, dialogisch, geduldig en liefdevol. Zo weerspiegelt de Wereldkerk iets van het leven van de drie-enige God, 'de volmaakte gemeenschap van geven en ontvangen'.²⁴ De dialoog van de Wereldkerk is zowel nederig als vrijmoedig, want ze rust in de overtuiging dat in de dood en de opstanding van Christus de volheid van goddelijk heil is te vinden. Dat is het goede nieuws

---

¹⁹ Neill 1986, 332-333

²⁰ Phan 2008, 193

²¹ Neill 1986, 477

²² Phan 2008, 197

²³ Bosch 1991, 483-489

²⁴ Bevans and Schroeder 2004, 348

dat wordt verkondigd in en door dialoog. Daarom kunnen we zending ook karakteriseren als 'profetische dialoog'.²⁵

Glocale uitdagingen voor globale christelijke gemeenschappen

Net zoals christelijke gemeenschappen zowel in plaatselijke als in mondiale verbanden staan, zijn ook de uitdagingen die op hen afkomen globaal én lokaal: *glocaal*. Problemen waarmee kerk en zending te maken krijgen manifesteren zichzelf op lokaal niveau, maar de achterliggende oorzaken zijn vaak op complexe manieren verbonden met andere contexten. Zulke *glocale* problemen kunnen alleen door internationale, mondiale samenwerking worden opgelost. Juist de Wereldkerk is als wereldwijd lichaam van Christus berekend op zulke mondiale samenwerking. Hieronder geef ik drie voorbeelden van missionaire uitdagingen die illustreren hoe oorzaken en oplossingen zowel lokaal als mondiaal zijn.

Het eerste voorbeeld ontleen ik aan Willis Jenkins' recente artikel over zending en ecologie.²⁶ Jenkins vertelt het verhaal van een Amerikaans zendingsechtpaar dat het Batwa-volk in Oeganda diende. De Batwa werden in de jaren '90 van de vorige eeuw gedwongen van hun beboste land te vertrekken en zich te vestigen op akkerland, omdat het woud – onder internationale druk – werd bestemd als reservaat voor gorilla's. De Amerikaanse zendelingen kwamen er achter dat deze evacuatie de Batwa-samenleving totaal had ontspoord en dat hun culturele code blijvend werd geschaad of zelfs vernietigd. De zendelingen geloofden dat het woud levensnoodzakelijk was voor de Batwa en dat ze Gods liefde in de praktijk moesten brengen door te werken aan bebossing van hun nieuwe woonomgeving. Daarvoor zochten ze hulp bij nationale en internationale (milieu-)organisaties.

Het tweede voorbeeld speelt in de tijd dat ik naar Libanon was uitgezonden. In dat land bevinden zich een tiental Palestijnse vluchtelingenkampen. Deze kampen dateren uit 1948 en 1967 en zijn sindsdien berucht vanwege de slechte leefomstandigheden. In de kampen maken gewapende milities de dienst uit en het Libanese leger heeft geen grip op de veiligheidssituatie. De internationale politiek maakt het de Libanese overheid onmogelijk om de Palestijnen te naturaliseren of hun situatie permanent te verbeteren. Kerken en zendingsorganisaties voelen zich geroepen om in de kampen te werken aan medische hulp, educatie, werkgelegenheid en ook evangelisatie. Dat dit werk grote risico's inhoudt, bleek in het najaar van 2002 toen een Amerikaanse zendinge net buiten het kamp door het hoofd werd geschoten. Ze had zich 'schuldig gemaakt' aan het leiden van een kinderclub voor kinderen uit het kamp. Natuurlijk speelden hier moslim - christen gevoeligheden, maar achter deze moord zat ook de intense haat tegen Amerika en Israël die leeft onder de Palestijnse vluchtelingen en in de Arabische wereld in het algemeen.

Een derde voorbeeld van een *glocale* uitdaging is missionair werk onder prostituees in grote Westerse steden, waaronder Amsterdam. De problemen in deze groep zijn groot. Een hoog percentage van de prostituees komt uit het buitenland en onder deze groep heeft een groot aantal geen verblijfsvergunning. *Trafficking*, vrouwenhandel en gedwongen prostitutie zijn, ondanks de legalisatie door de Nederlandse overheid in het jaar 2000, niet verdwenen. Een kerk die zich geroepen weet tot pastoraal en missionair werk onder deze sexslaven kan zich niet beperken tot alleen een lokale aanpak. Internationale initiatieven, zoals het *House of Fellowship* onder leiding van de Ghanese voorganger Tom Marfo, lijken beter in staat met succes dit werk te doen.

Deze voorbeelden schetsen niet alleen het *glocale* karakter van missionaire uitdagingen, ze tonen ook aan dat de Kerk verschillende culturele codes moet begrijpen en beheersen om op lokaal, regionaal en internationaal niveau te functioneren. De zending staat vandaag op het kruispunt van culturen en van kerken, als een oecumenische, interculturele bemiddelaar. Het

²⁵ Bevans and Schroeder 2004, 349

²⁶ Jenkins 2008, 179

beeld van de zendeling als pionier suggereert een eenzame reis naar onontgonnen gebied. Dat is steeds minder het geval. Bij onze globaliserende wereld past het beeld van een intermediair die dingen niet alleen probeert op te lossen, maar die samenwerking faciliteert.

Schijnbaar eenvoudige problemen blijken bij nader inzien vaak complex. Andrew Kirk onderscheidt zeven gebieden waarmee zending vandaag de dag te maken heeft, zeven uitdagingen voor zending: verkondiging van het Evangelie; leven volgens het Evangelie in verschillende culturen; recht verschaffen voor armen; ontmoeting met de wereldgodsdiensten; geweld overwinnen en vrede stichten; zorgen voor het milieu, en samenwerking in de Wereldkerk.²⁷ De meeste van deze uitdagingen vormen een deel van de problemen zoals die in de drie voorbeelden zijn geschetst. Missionaire situaties zijn per definitie meerdimensionaal en vragen daarom om eenheid in zending, om een oecumenische benadering. Binnenkerkelijke schermutselingen en geschillen zetten een rem op missionaire samenwerking. Dat was ook deel van de visie van Edinburgh 1910: zending in eenheid; eenheid in zending.

De kerk als de wereldwijde familie van God

De Wereldkerk is de familie van God in ieder land, onder iedere etnische groep en in iedere cultuur. Ze is als een plant met ondergronds verbonden wortels, een netwerk, een lichaam dat mensen over de hele wereld dient met hulpbronnen van over de hele wereld. Deze notie mag geen abstractie blijven voor plaatselijke kerken. Daarom geef ik als afsluiting van dit essay enkele suggesties hoe locale christelijke gemeenschappen uitdrukking kunnen geven aan hun *glocale* verbondenheid, aan hun deel zijn van de wereldwijde *koinōnia*, hun gemeenschap met de familie van God.

Hoewel zending van overal naar overal vloeit, helpt het een plaatselijke kerk om verbonden te zijn aan een beperkt aantal partnerkerken elders in de wereld. Net zoals vele Europese steden en dorpen bijzondere banden hebben aangeknoopt met steden en dorpen in andere delen van Europa (*jumelage*) worden kerken die dergelijke partnerrelaties aangaan verrijkt. We kunnen ons een ideaal model voorstellen waarin een gemeenschap is verbonden met vijf tot tien partners in alle continenten.

Internationale kerkelijke structuren en zendingsorganisaties vervullen een belangrijke rol in het stimuleren en tot stand brengen van zulke partnerrelaties. De Nederlandse Zendingsraad is in 2009 medeorganisator van een uitwisseling, een *intercambio*, tussen Pentecostaalse kerken uit Chili en Protestantse kerken uit Nederland. De NZR gelooft dat we in de Wereldkerk niet meer zonder elkaar kunnen.

Partnerrelaties blazen het besef van de Wereldkerk leven in. Plaatselijke gemeenschappen bezoeken elkaar, bidden voor elkaar, en dienen elkaar in geestelijk en materieel opzicht. Westerse kerken moeten zich daarbij wachten voor een paternalistische, koloniale houding ten opzichte van kerken uit het Zuiden: ze moeten leren ontvangen. Kerken uit het Zuiden moeten inferioriteitscomplexen afschudden en vertrouwen hebben in hun eigen, door God gegeven, capaciteiten om te geven en te helpen.

Het is verleidelijk voor kerken om partners te kiezen die een soortgelijke theologische of denominationele achtergrond hebben. Maar oecumenisch gezien zou het wel eens vruchtbaarder kunnen zijn als plaatselijke gemeenschappen juist banden aangaan met gemeenschappen van een totaal andere bloedgroep en als beide samen in de ene zending van God gaan staan. Het is belangrijk dat migrantenkerken niet over het hoofd worden gezien. Ze kunnen een belangrijke brugfunctie vervullen tussen kerken in verschillende landen. Te vaak vormen de migrantenkerken nog een gescheiden circuit in het ontvangende

---

²⁷ Kirk 2000, 56-204

land. Te weinig geven ze leiding en richting aan de gevestigde kerken, zodat de hele kerk van hun aanwezigheid kan profiteren.

Trouw is heel belangrijk in het lichaam van Christus. Hoewel we ons verheugen in een stijgend aantal korte termijn uitzendingen met enorme gevolgen voor de kerk, is dat niet de enige manier om partnerrelaties te voeden en te onderhouden. Wie de culturele code van een andere christelijke gemeenschap wil verstaan en beheersen, moet zich langdurig en diepgaand in die andere cultuur bevinden. Langere uitzendingen en langdurige, trouwe contacten leiden tot groter wederzijds begrip en vruchtbaardere uitwisseling tussen christenen uit verschillende delen van de wereld.

Zendingen moeten zich vandaag bewust zijn van hun belangrijke oecumenische rol als verkenners, vertalers en interculturele intermediairs van de Wereldkerk. Ze werken in dienst van de bemiddeling, in het voetspoor van Jezus, de Middelaar. Ze leven tussen culturen en zullen zich steeds meer andere culturele codes eigen maken, en zo helpen ze de Wereldkerk te navigeren in deze complexe tijd van globalisering.

Literatuur

Bevans, Stephen B. and Roger P. Schroeder, *Constants in Context: A Theology of Mission for Today*. Maryknoll, NY: Orbis Books, 2004

Bosch, David J., *Transforming Mission: Paradigm Shifts in Theology of Mission*. Maryknoll, NY: Orbis Books, 1991

Engen, Charles E. van, "The Glocal Church: Locality and Catholicity in a Globalizing World." In: Craig Ott and Harold A. Netland (eds.), *Globalizing Theology: Belief and Practice in an Era of World Christianity*. Grand Rapids, MI: Baker Academic, 2006

Frederiks, Martha T., *Christendom: een interculturele leerschool*. Utrecht: Universiteit Utrecht, 2008

Gaillardetz, Richard R., *Ecclesiology for a Global Church: A People Called and Sent*. Maryknoll, NY: Orbis Books, 2008

Haasnoot, Jaap, "Zending ván overal, náár overal: Over Gods werk wereldwijd." In: *Zending Nú 2* (Wereldinfogids), 2008

Hall, Gary P., "Choosing Life or Second Life? Discipleship and Agency in a Mediated Culture." In: *International Review of Mission* 97, No. 384/385 (January/April 2008), p. 7-20
Hiebert, Paul, "The Missionary as Mediator of Global Theologizing." In: Craig Ott and Harold A. Netland (eds.), *Globalizing Theology: Belief and Practice in an Era of World Christianity*. Grand Rapids, MI: Baker Academic, 2006

Jansen, Mechteld M., *God op de grens: Missiologie als theologische begeleiding bij grensoverschrijding*. Utrecht, Kampen, Leiden: Protestantse Theologische Universiteit, 2008

Jenkins, Willis, "Missiology in Environmental Context: Tasks for an Ecology of Mission." In: *International Bulletin of Missionary Research* 32, no. 4 (October 2008.), p. 176-182

Kirk, J. Andrew, *What Is Mission? Theological Explorations*. Minneapolis: Fortress Press, 2000

Neill, Stephen, *A History of Christian Mission*, 2nd edition. London: Penguin Books, 1986 (first edition 1964)

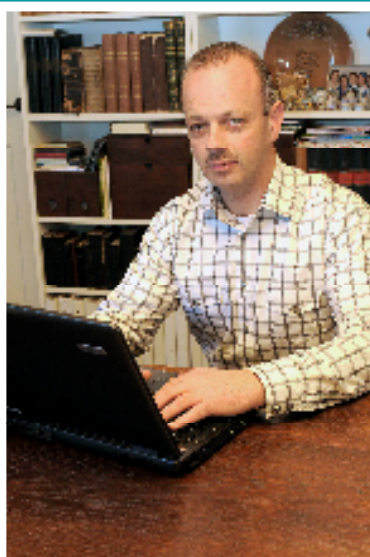
Phan, Peter C., "World Christianity and World Mission: Are They Compatible? Insights from the Asian Churches." In: *International Bulletin of Missionary Research* 32, no. 4 (October 2008), p. 193-200

Schreier, Robert J., *The New Catholicity: Theology between the Global and the Local*. Maryknoll, NY: Orbis Books, 1997

Vanhoozer, Kevin J., "'One Rule to Rule Them All?' Theological Method in an Era of World Christianity." In: Craig Ott and Harold A. Netland (eds.), *Globalizing Theology: Belief and Practice in an Era of World Christianity*. Grand Rapids, MI: Baker Academic, 2006

Walls, Andrew F., "Globalization and the Study of Christian History." In: Craig Ott and Harold A. Netland (eds.), *Globalizing Theology: Belief and Practice in an Era of World Christianity*. Grand Rapids, MI: Baker Academic, 2006

AVE MARIA IN DE OECUMENE

Ds. Herman F. de Vries (1961), gehuwd en vader van vijf kinderen, is predikant van de Protestantse Kerk in Nederland in de gemeentes van Ternaard en Zoutkamp. Hij is redacteur van het provinciale Fries kerkblad 'Gaandewei' en het landelijke kerkblad 'Startkrant' en auteur van 'Maria, een weg tot Christus' (uitg. Kok, 2006) en 'Lichtverzen' (uitg. Kok, 2008). Hij is lid van het Convent Karmel-Noord.

Grenzen vervagen, ook in het kerkelijke leven. Dat betekent dat ook 'gemengde' huwelijken, tussen bijvoorbeeld een Rooms-katholieke vrouw en een Protestantse man, als minder problematisch worden ervaren dan eerder. Soms klinkt het verlangen om het 'Ave Maria' te bidden tijdens een oecumenische huwelijksviering. Maar hoe moet een Protestant deelnemen aan dat gebed tot Maria? Toch een probleem?

Tijdens een lezing in het Karmelietenklooster in Zenderen werd mij onlangs door een Rooms-katholieke pastor uit Borne concreet de vraag gesteld om een tekst te ontwerpen voor een 'Ave Maria', geschikt om in oecumenische vieringen te gebruiken. De vragensteller dacht vooral aan een oecumenisch huwelijk. Rondom het 'Ave Maria' ontstonden soms onzalige discussies. Voor een Rooms-katholieke gelovige kan het belangrijk zijn om het huwelijk aan Maria toe te wijden, en daarbij past het bidden van een 'Ave Maria'. Voor een Protestant is dit meestal iets dat niet echt kan worden meegemaakt, en daardoor ontstaat een bepaalde spanning in een viering die we liever vermijden.

Ontleden

Echt eerbiedig is het niet, maar toch is het belangrijk om het 'Ave Maria' nader te bekijken en dus te 'ontleden' en zo te ontdekken uit welke delen het gebed bestaat. 'Wees gegroet, Maria', is een citaat van de engel Gabriël. We vinden de Bijbeltekst in Lucas 1. In de NBV-vertaling staat: 'Gegroet Maria, je bent begenadigd, de Heer is met je'. Het 2^e

gedeelte van het 'Ave Maria' is een citaat van Elisabeth, ook uit Lucas 1. Als ze de zwangere Maria omarmt, zegt ze (NBV-vertaling): 'De meest gezegende ben je van alle vrouwen, en gezegend is de vrucht van je schoot!' Het bidden, het lezen, het zeggen van deze twee Bijbelteksten zal voor een Protestantse bruid of bruidegom geen probleem vormen. De engel zit in het slot. Het 'Ave Maria' eindigt zo: 'Heilige Maria, Moeder van God, bid voor ons zondaars, nu en in het uur van onze dood. Amen'. Op zich is het woord 'heilig' ook voor een Protestant te verstaan en dus aanvaardbaar. We weten van de heiligen op aarde en in de hemel. Toch klinkt het erg verheven, en kies ik ervoor om Maria slechts bij haar naam te noemen. 'Moeder van God' is ook te volgen, en belangrijk voor een Rooms-katholiek om te belijden. Jezus was èn mens èn God. Toch zou ik ervoor kiezen om Maria 'gewoon' de 'moeder van Jezus' te noemen.

In het laatste gedeelte vinden we het woord 'bidden' en dat zal voor een Protestant moeilijk zijn en blijven. Toch is bidden niet meer en niet minder dan 'praten met God'. Gelovigen 'praten met God', ook door personen uit de Bijbel te ontmoeten in de prediking, in Bijbelstudie of catechese. We proberen ons te identificeren met de overmoedige Mozes, de zondaar David, de leraar Paulus, de verdrietige Hanna of ook de heilige Noach, en gaan met hen in gesprek. In de ontmoeting met Bijbelse personen ontvangen we wijsheid en zelfs troost van God. Zoals ik ook in de ontmoeting met mijn broeders en zusters op aarde troost van God kan vinden. Niet dat zij mij dus kunnen troosten, maar wel dat ik via mijn gesprek of mijn bidden met mijn broeder of zuster troost ontvang van God. Mijn broeders en zusters op aarde èn in de hemel (Mozes, David, Maria, etc.) helpen mij om dichter bij het mysterie van Gods grote liefde en rijke genade voor al zijn kinderen te komen. Vanwege dit alles stel ik voor om in een oecumenische versie van het 'Ave Maria' het woord 'bidden' te vertalen met

'spreken in de stilte'. Een spreken met en een spreken in geloof, een spreken dat op een antwoord hoopt en ook antwoord verwacht. Niet een antwoord dus van Maria, maar via Maria, zoals ook mijn spreken met David, of met een broeder of zuster uit de geloofsgemeenschap, kan resulteren in een antwoord van God zelf. God gebruikt mijn broeder of zuster als instrument om mij zijn liefde en troost door te geven. Tenslotte: het woord 'Amen' laat ik vervallen om niet zozeer de nadruk op een gebed te leggen, maar meer op het geloofsgesprek. Zo leren we, in de ontmoeting met Gods kinderen op aarde en in de hemel.

Beperkingen

Zoals het 'Onze Vader' al verscheidene versies kent, en dit soms tot verwarring leidt, zo is het maar de vraag of er behoefte zal zijn aan een oecumenische versie van het 'Ave Maria'. Wat zijn de kansen voor een nieuwe tekst? Taal beperkt. Mijn taalveld zal niet altijd het taalveld van mijn broeder of zuster zijn. Taal kan tot een ontmoeting leiden, maar kan ook afstand scheppen. Tegelijk moet worden gezegd, dat een nieuwe tekst deuren zal openen, ruimte schenkt aan de werking van de Geest en ons ook doet beseffen dat we van die werking afhankelijk zijn.

Advent

Zo aan het begin van het kerkelijk jaar zullen vele Rooms-katholieken zich tot Maria wenden. Protestanten sluiten zich hierbij aan als ze in de Advents- en Kersttijd Maria zullen ontmoeten in de evangeliëlezingen en de prediking. Een bruid en een bruidegom hopen op een gezegend nieuw begin en vieren hun bruiloft als voorbode van de hemelse bruiloft. Daar zullen we ooit Maria ontmoeten met alle heiligen die bij haar zijn en zich gezamenlijk rondom de Verrezen Heer scharen. Goed om daarom de heiligen, onder wie ook Maria, al te ontmoeten in onze aardse huwelijken.

Proeve van een oecumenische versie van het Ave Maria

Ik leg nadruk op het woord 'proeve'. De tekst die ik voorstel staat open voor gelovigen die willen meedenken en reageren. Staat vooral ook open voor de werking van de Geest, opdat de tekst als proeve ooit zal verdwijnen òf tot vruchtbare zegen zal blijken te zijn voor mannen en vrouwen in deze en in elke tijd.

Gegroet Maria,
je bent begenadigd,
de Heer is met je.
De meest gezegende ben je van alle vrouwen,
en gezegend is de vrucht van je schoot!
Maria, moeder van Jezus,
spreek in de stilte van vandaag
en tot in het uur van de dood.

Colofon

Perspectief is het Digitale Oecumenisch Theologisch Tijdschrift (DOTT) van de Katholieke Vereniging voor Oecumene.

Perspectief wordt gekenmerkt door een drievoudige doelstelling:

- *Perspectief* biedt een platform van theologische reflectie op de vragen die in de oecumenische beweging leven. Ze biedt daartoe bijdragen van experts uit verschillende denominaties.
- *Perspectief* wil de ruimte zoeken en tonen waarin het oecumenisch gesprek vruchtbaar wordt. Zij beoogt daarmee nieuwe perspectieven voor de toekomst van de oecumenische beweging te ontsluiten.
- *Perspectief* biedt jonge oecumenici de mogelijkheid te reflecteren op opgedane oecumenische ervaring en deze te laten weerklanken binnen de oecumenische beweging.

Perspectief verschijnt vanaf 2009 viermaal per jaar.

Perspectief is gratis. U kunt zich opgeven voor toezending via secretariaat@oecumene.nl. Het tijdschrift is ook via de website www.oecumene.nl te downloaden. Het tijdschrift wordt aangeboden als pdf-bestand. De eindredactie en de vormgeving worden verzorgd door het bureau van de Katholieke Vereniging voor Oecumene.

De redactie wordt gevormd door Geert van Dartel en Eric Roovers